הרב אוריאל בנר

קווים לדמותו של אברהם קריב
במלאת יובל לפטירתו

א. הקדמה
ב. חלק ראשון: קורות חייו
ג. חלק שני: פועלו התרבותי-רוחני
ד. סיכום

א. הקדמה

אברהם קריב (תר"ס-תשל"ו) היה מחשובי המבקרים והכותבים בעיתונות העברית בדורות האחרונים. עיקר פרסומו בא לו בזכות חיבור מסות וכתיבה ביקורתית. מלבד עיסוקו זה, לאחר השואה התמסר לכתיבת מסות על התנ"ך, חז"ל וחכמי ישראל. אחת מעבודותיו החשובות היא עריכת כתבי מהר"ל מפראג, קיצורם ועיבודם. קריב התפלמס רבות עם סופרי ההשכלה והציונות על יחסם המתנכר למסורת דורות הגלות. שימש כעורך המדור הספרותי של העיתונים "דבר" ו"מאזנים" וספרי הוצאת עם עובד. הכרות עם אישיותו ודבריו פותחת צוהר להכרת קורות עם ישראל הפיזיים והרוחניים בדורות האחרונים. בנוסף, ייחשף בפנינו עולם עשיר של דברים חשובים שכתב - חשיבות שמתבטאת לא רק בתוכנם, אלא גם בסגנונם המיוחד במינו. בדברים להלן נבקש לשרטט קווים לדמותו, קווים ולא היקף מלא.

בחלק הראשון נתוודע לקורות חייו באופן נרחב, ובחלק השני נסקור את ההיבטים היהודיים במפעלו הספרותי-חינוכי ואת כתיבתו התורנית. בחלק זה נתבונן בביקורתו על סופרים שהשחירו את דמותה של היהדות; זעקתו על החסרונות בחינוך ובתרבות; כתיבה תורנית עצמאית בתחומים שונים, ועוד.

ב. חלק ראשון: קורות חייו

1. הקדמה

קודם שנתחיל לעסוק בקורות חייו, נדגיש כי דומה שיש בקורות חייו ייחודיות היוצרת ענין מיוחד. מדובר בדמות של אדם שגדל בעולמה של תורה, נטש ועבר למחוזות אחרים לגמרי עם עליית הקומוניזם, וחזר אחר כך לעולמה של היהדות. עצם חזרתו לשורשים, בתקופה בה התופעה המצויה הייתה דווקא המסלול ההפוך, היא מיוחדת. רוב אלו מבני גילו שגדלו כמוהו בתוך עולמה של התורה ועזבו אחר כך לא שבו הביתה

בהמשך חייהם.[1] אין ספק שהתהליך אותו עבר היה דבר שאינו מובן מאליו בסביבה התרבותית בה היה. כאשר פרסם את חיבורו "ליטא מכורתי", בו נעסוק בהמשך, כתב שלמה גרודזינסקי:[2]

> קריב הוא מן היהודים המעטים בדורות האחרונים האוהבים את מכורתם. מי שאוהב את אלה הוא אדם שונה בתכלית ממי שאינו זוכרם לאהבה.

הביטוי "מן היהודים המעטים", יותר ממה שהוא משקף מציאות, משקף הלך רוח שהיה קיים באותה סביבה תרבותית.

אמנם נכון שהיו לו שורשים אליהם חזר, ואין זה כאדם שגדל במרחקים, אולם מצד שני, ההתרחקות הייתה עבורו ועבור אחרים, מהלך אקטיבי ודרמטי, שלא פשוט היה לשוב ממנו.[3]

1 בין אלו שנדמו לקריב בחזרתם יש להזכיר את הסופר יצחק דמיאל ואת שמואל בן ארצי, וישנה חשיבות ללקט את הנפזרים ולהעלות על נס את אותם ששבו מן הכפור, אולם כל אחד זוקק דיון בפני עצמו ואכמ"ל. ביחס לקריב נזכיר מה שכתב על אצ"ג: "אחד מסבכי הסבכים בשירתו של אצ"ג, המשורר הזה הוא בעל זיקה בולטת ומובלטת לדת ולא דיה זיקתו בלבד אלא הוא היחידי במשוררי ישראל שהקצה מקום בשירתו למלחמה בכפירה. לעתים ייראה ממש כאחד משומרי חומת הדת בדורנו ולוחמי מלחמתה, עם זאת אי אתה יכול לכנותו משורר דתי אפילו העט ממאן ליחס לו תואר זה כי לדת ניתנה אצלו נדוניה זרה מאד או נכון מכן היא עצמה ניתנה נדוניה לזולתה" ('שני צידי רחובות הנהר', כרמלית תשי"ח). בתחילה חשבתי שמכלל לאו, ניתן ללמוד הן, על עצמו, וכך שמעתי בשם הרב חיים סרנא שאמר שמי שטעם טעמה של תורה באמת, אף על פי שפרש, בסופו של דבר ישוב בתשובה שלמה. והיה מאריך לספר עליו שהיה תלמיד מצוין בסלבודקא, אבל כשרונו הספרותי עמד לו לרועץ והפנה אותו לדרכים זרות, ואולם בשלב מסוים זנח הכול ושב בתשובה שלמה. עם זאת אציין שאברהם ברוידס (מאזנים מ"ה עמוד 37) כותב שקריב אמר לו, ככל הנראה בשלב מתקדם של חייו: "עם היותי מוחזק לאדם דתי, וזה נכון, אני יודע שומר מסורת - אינני מקפיד לשמור על המצוות המעשיות... ".

2 עיתון דבר **20/5/1960**.

3 את ההסבר ליכולתו של קריב לשוב מן המרחקים ניסח דב סדן (בקישור: benyehuda.org/read/51460) כך: "הוא־הוא הגשר, שעמד לו לאברהם קריב ולכמותו בתמורות חייהם וחליפותיהם - הלא היא הדבקות בשרשי העם ויסודותיו, יסודות הרוח וכליו, וראש־כליו - הלשון. הדבקות הזאת, פרי האמונה החלוטה עמדה לו אף עם המהפכה - גם בימים, שנלהב לה והאמין באפשרויותיה הגדולות, והאפשרות העברית בכללן, גם בימים שרדיפות של אויבים־מחוץ, ונגישות של מרשיעים־מבית סתמו את השליית האפשרות הזאת, וקבוצת ותיקי סופרי העברים, וביאליק בראשה, נמלטו מחמת המציק הכפול בעור שיניהם ממש, וצעירי הסופרים ירדו למחתרת העברית, ומי לנו כאברהם קריב להכרתה והערכתה של חבורת־הנאמנים הזאת ואסופתו "הענף הגדוע" ומאמריו וזכרונותיו האחרים יוכיחו. היא־היא המחתרת, שקצתה

נציין שבחזרתו היה מימד שניתן להגדירו 'יציאה ברכוש גדול', שכן יכולות וחוויות שעברו עליו בהתרחקותו, והיותו מעורה בעולמה של תנועת הפועלים ושל הספרות העברית החדשה, הביאו אותו להשתמש בכלים שקנה כדי לחבר בין התורה לבין השפה והמושגים החדשים שנוצרו בעם ישראל. גם בסור מרע, בשלילת דעות מזיקות שקנו שביתה, וגם בעשה טוב, בביאור והסברה של דברי תורה וחז"ל באופן משמעותי.[4]

נשתדל איפה לראות את העובדות עצמן, כשהן עטופות בהיבטים הערכיים השונים, המהווים רקע למכלול עשייתו, ובתוכם דברים נרחבים מפיו, כפי שנאמרו לשני מראיינים, בשנותיו המאוחרות.

2. תולדות חייו

אברהם קריב נולד בשנת תר"ס בעיירה סלובודקה שבפלך קובנא בליטא, שהיתה אז חלק מרוסיה. בצעירותו היה מסלול חייו כשל רבים מבחורי ליטא - חינוך ששיאו בישיבותיה הגדולות של ליטא, אשר שמען יצא בכל העולם היהודי - בסלובודקה עצמה, בטלז ובמיר. על ליטא וחייה היהודיים כתב את חיבורו 'ליטא מכורתי'.

א' ברוידס מביא[5] דברים ששמע ממנו בישיבות הוועד המרכזי של אגודת הסופרים העברים שקריב נמנה עליה. בין השאר הוא מביא מפיו: "יניקתי הנפשית מאת מורי ורבותי בישיבות ליטא... נסתפגה בי ספיגה ראשונה ונתגבשה גיבוש ממושך. זאת היתה תקופה רוחנית גדולה וקובעת בחיי. שם הנצו נעורי, וחותמם מובלט עד היום בחיבורי, ליטא מכורתי".

במסה זו - 'ליטא מכורתי' - משרטט קריב ביד אמן, ומתוך געגועים, את קווי ייחודה של יהדות ליטא על כל רבדיה, מבעלי מלאכה שבה ועד לרבניה ותלמידיה בישיבות המוסר. יש מי שרואה בחיבור זה את המפתח לכלל יצירתו של קריב. את ההקדמה לספרו האחרון 'מסוד חכמים' הוא מסיים במילים "יהי נא ספר זה נר זכרון לליטא הרוחנית, שכל זיק בו, משלה הוא". במסתו על ספר תהילים 'נימים בשירת תהילים' הוא מוסיף באחד הפרקים: "במשכנות ישראל שבליטא... פגשת תמימי דרך ההולכים בתורת ה', ממש כאילו יצאו מספר תהילים".

נמלטה לארצנו וניצלה לחיים וליצירה, וקצתה סופה נחנקה, אך סוף־סופה באה לה התעוררות, שאנו עדיה עתה".

4 בכתיבת הדברים השתמשתי רבות ונעזרתי מאוד במבואו של הרב אלחנן סמט לספר שבעת עמודי התנ"ך (הוצאת אורות תשס"ב). כאשר דיברתי עם הרב סמט על כך הוא אף הפנה אותי למקור נוסף המובא להלן הערה 13.

5 "בעקבי אברהם קריב", מאזנים מה (סיון תשל"ז).

אף שרוב הדברים שם אינם כתובים בלשון של חוויות וזכרונות אישיים, קשה שלא לקרוא אותם גם באור כזה. עם זאת, בתוך הדברים אנו מוצאים גם את השורות הבאות, בהן נכנס הזיכרון הפרטי:

> וכמה מופלא הדבר וכמה עומק בו, שהשמחה היתרה המשובצה בלוח השנה, קשורה במה שמקנה לעולם ישראל את המתח הגבוה וכובד-ראש שאין למעלה הימנו - בתורה! בליטא, שלא הייתה שטופה בשמחה, היה הדבר בולט בכל פליאתו, שסדר החגים של השנה נסתיים בהילולא רבא לכבוד התורה. מאידך, לכבוד מה מסוגלים היו יהודי ליטא לעשות הילולא רבא אם לא לכבוד התורה? מימי ילדותי זכורה לי שמחת עם במקום מולדתי, בסלובודקה. היה לילה ועם רב נהר ברחובה של עיר בנרות דולקים. עיני הילד וכוכבים ממעל השתאו למחזה. העיר הקטנה כולה חגגה את סיום הש"ס בבית המדרש הישן. מקרה אחד זה בלבד נשמר בזיכרוני, כי הסיום היה חל אחת לשבע שנים. אילו לא ידע אדם, מה שמחה זו שקפצה על יהודים ליטאים בערב מן הערבים, צריך היה להבין מדעתו, כי עניין של תורה בגו.[6]

3. מעט מזכרונותיו האישיים

זיכרונות אישיים על ילדותו נכתבו מפיו ע"י הסופר משה פראגר[7] ומשקפים מעט את סביבת גידולו והאווירה בה גדל:

> ערישתי היכן עמדה?... ואם זכרוני אינו מטעה אותי שבכלל לא הושכבתי אף פעם בעריסה. פשוט מאוד בחדרנו הדל לא היתה עריסה, ולא היה מקום. כי עליך לדעת שאבי היה סנדלר. על שם מלאכתו זו קראו לו כולם יאנקל דער שוסטער [= יעקב הסנדלר]. לאחר מכן, כאשר אבי זכה לגדל אותי ולהכניסני בגיל מוקדם אל הישיבה, ותפילותיו של אבא עמדו לי שאצליח בלימודים, עד כדי כך שהדביקו לאבי את הכינוי יאנקל אברהמ'לס פטטער [= יעקב אביו של אברהם].

6 אמנם דרכו של עולם ששירה יש בה יותר מן המימד האישי מאשר פרוזה, אך נדמה שאצל קריב המימד האישי בא לידי ביטוי גם בפרוזה ובעיקר בספר 'ליטא מכורתי'. וכך כתב ב"צ גרשוני על החיבור (גוילין יב-יג): "לכאורה נטש קריב את נוצת שירתו והעתיק שיכנו לאהלה של הפרוזה, ברם לא כן הדבר. שירתו של קריב לא פסקה, היא אך פשטה צורה ולבשה צורה אחרת... אולם את שיר השירים שלו ליהדות ולקדשיה שר קריב ביצירתו הקטנה-גדולה "ליטא מכורתי", בה הקים נפש ליהדות ליטא הנאמנה, הציג גלעד על קברו של קיבוץ יהודי מופלא זה... כל מילה ביצירה זו רוטטת, כל משפט מרימנו אל על, אנו נקלעים לתוך ספירה של יקוד אהבה ומכאוב... כל פינה ופינה בחיי היהדות המקורית הוארה כאן ע"י קריב באור חסד רועף, מרטיט את ציפור הנפש".

7 קובץ בית יעקב (194-195), "ירחון לעניני חינוך ומחשבה".

הוא מתאר את מקום התורה והתפילה בחיי אביו, ועקב כך, גם בחייו:

... החילותי אט אט להבין את העניין הזה כדבעי. כי המקום שאבא הולך אליו - אינו סתם בית כנסת אלא שזה גם בית מדרש, ואבא יותר משהוא שם מתפלל, עוד יותר הוא לומד שם. כי תפילת מנחה אינה לוקחת הרבה ותפילת מעריב נגמרת עוד יותר מהר, אלא שההפסקה המתמשכת בין מנחה למעריב מנוצלת ללימוד תורה. מה משמע, תורה? זה היה לימוד בספר עין יעקב, שזה ילקוט של אגדות חז"ל אבל הלוא גם זוהי תורה ממש, לא כן?

והוא מזהה את בית הכנסת, כמקור לצדדים בחייו:

ומהיכן באה לי התרכובת המופלאה הזאת של יגון וגאון, המזוגים במעורב? מאותו 'שוסטער שולעכל' [= בית התפילה של הסנדלרים] אשר אבא היה תדיר רץ לשם, לפנות בוקר ולפנות ערב, בשבתות ובחגים, בימי צום ובימי צהלה. צהלה? זה נחשב בוודאי מושג של גוזמה בהתייחסות להווי החיים של ליטא מכורתי. כל עצם צהלה נתחוור לי שנים רבות לאחר מכן, וסבורני כי צהלה זו תישאר אצלי בבחינת שאיפה בלתי נתפסת עד אחרית ימי. נקודה זאת עלי עוד להסביר אך כאשר אני שב לחשוב ולהתבונן במהותו של 'שוסטער שולעכל', אני מוצא בו מעיין שופע של חדווה נפשית, של התעלות רוחנית. דל ומסכן היה מראהו החיצוני של אותו בית תפילה. בנין רעוע של עץ ללא קישוטים יתירים. דלים ואביונים היו המתפללים, כולם סנדלרים ורצענים, אחדים מהם היו גם בורסקאים. אבל החדווה הייתה שרויה במעונם זה. מהיכן הייתה שופעת חדווה רוחנית זו? מאותו בעל שיעור שהיה משמיע את פרקי עין יעקב, למען קהל הסנדלרים. זה היה למדן גדול, שהיה בקי בהמון אגדות נפלאות, והוא היה משלב את כל האגדות בתוך לימוד היומי של פרק בעין יעקב.

והוא מחדד את ההבדל בין יהודי העיירה, לגויים שבה:

לאחר שגדלתי והתבגרתי הגעתי להכרה מאוששת זו... אצלנו בעיירה היו גויים שהעסיקו את בניהם הצעירים בכל מיני עבודות קשות ולא דאגו לחינוכם. והגויים בעצמם? איזה תהום עמוקה הייתה פעורה בין התנהגותם ולבין התנהגות היהודים. להיכן היה רץ השכן הגוי עם גמור יום העבודה שלו? הוא רץ ישירות אל בית המרזח. ומה היה מעשהו שם? מתהולל ומשתולל, זולל וסובא, משתכר ומתפרע, מנבל את פיו, מגדף ומקלל.
הבו גודל לסנדלר היהודי! אני העד, אני צמחתי שם, אני גדלתי וחונכתי שם. אני היודע להעיד על יומו וערבו של הסנדלר וכל יתר בעלי מלאכה יהודים, על שבתו וחגו, על עבודתו ועל מנוחתו מצוקותיו ונחמותיו. על חלומותיו ושאיפותיו. אני

העד! הם שקיימו בפועל ממש, בזיעת אפיך תאכל לחם. והם גם שהקפידו לקיים 'ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך', ועוד יותר מאשר נתקיימה אצלם אכילה לשובע הם דאגו שתקוים בהם וברכת את ה' אלקיך. סגנון חיים צנוע וטהור שכזה, להסתפק במועט, לא להתהלך בגדולות, לא להיות חס וחלילה אץ להעשיר, כי אם להיות שמח בחלקי.

והוא מוסיף:

וכי מה היה התענוג הגדול בחייהם? נכון אמנם שהם דאגו לנוח קמעה מעול המציאות ומעמל החיים, אבל רק מעטים שבמעטים חיפשו פורקן בפונדקים. רובא דרובא של היהודים העמלים, היו נכספים מדי יום ביומו אל ה"מועדון" שלהם, או מה שיותר מדוייק אל "בית ועד" משלהם, והיה זה בית הכנסת ובית המדרש. מקום אחר לבלות בו את שעות הפנאי לא היה כלל בנמצא. נכון שבבית הכנסת מצאו שעה קלה גם לשיחות מענייני דיומא, בסוגיות הפוליטיקה, בחדשות על אודות המלחמות, אבל עיקר התענוג שספג שם היהודי, היה ממין אחר. לימוד של דף גמרא, פרק משניות, אגדות של עין יעקב המרנינות את הלב, או דינים בספר חיי אדם המרחיבים את הדעת, או סתם אמירת תהלים. יהא זה בציבור וגם ביחידות.

כאלה היו היהודים המאושרים שבעיירה, ואלו היו השעות המאושרות בחיים. כל אחד השתבץ במשבצת ההולמת אותו אישית. תהא זו חברת ש"ס, בשביל אלה הבקיאים באותיות הזעירות. תהא זו חברת משניות - למען החלשים יותר בנושא הלימודים. ותהא זו חבורת אומרי תהלים - עבור הפשוטים שבפשוטים. וכל אחד בא על סיפוקו, וסיפוק במשמע הנאה מוחשית פשוטה כמשמעה, היהודים התחדשו והתרעננו בשעות הללו, השיבו ממש את נפשם... מכל שכן כשהזדמנה מזמן לזמן הנאה גדולה מהרגיל - כשנקלע "מגיד" לעיירה והוא היה משמיע דרשה נופת צופים, והיה מצייר בצבעים חזקים ובציורים מלהיבים, הן את גן עדן והן את הגיהנום, והיה משזר בפזמונו ובמנגינתו סיפורים נאים, משלים מרהיבים ואף הלצות מבדחות, שיש בהן מוסר השכל, ואז התענוג השיג את שיאו.

4. מבט כולל על העיירה היהודית

קריב רואה בערש גידולו ביטוי לעיירה היהודית בכללה:

העיירה שאני ניסיתי לתאר אותה בקצה הקולמוס, זוהי בעצם העיירה היהודית בכללה. וקו המבדיל הזה בין שעות הפנאי אצל היהודי ואצל הגוי, קו זה עובר גם בליטא וגם בפולין, וגם ביתר אזורי מזרח אירופה. הגויים שטופי השכרות הם אותם הגויים והמנטאליות הנפשית שלהם אחת היא, בין אם הם ליטאים פולנים

> רוסים או רומנים, וכיוצא בהם. וזהו קו ההבדל היסודי, כי מורשת היהדות המסורת היהודית של לימוד תורה והגות בתורה, יצרה טיפוס... מיוחד. ידוע שמנהג הגויים בארצות אירופה, להמתיק את שעת הנופש או בטיפה מרה יי"ש, או בירה או בשתיית יין. וכן במשחקים שונים קלפים או בדומה להם. ובתקופה האחרונה ניתוספה להם בילוי בבתי קולנוע או ליד מסכי תחנות טלביזיה. הצד השווה שבכל אלה שהנפש מתפרקת ממטענה החיובי, והיצרים הנרדמים והנמים במשך היום מתפרצים בבת אחת, ויוצאים ממחבואיהם. לעומת זאת היהודי המסורתי שהכרנו אותו בעיירה, לא יצא מביתו בשעות של בין השמשות לתור אחר היצר הרע, לא להתרוקן ממטענו הרוחני יצא, כי אם להתמלא בו מחדש, שכן השעה הזאת הייתה מעין שעה של טבילה רוחנית. היהודי ניער מעליו את אבקו של יום חול שהקדישו למלאכה ולצרכי פרנסה ויצא להתרענן, והוא חזר מבית הכנסת ובית המדרש מרוענן. ומעיין הטבילה - היה זה בלימוד התורה, ובהתנהגות רוחנית מובהקת.

והדברים מהדהדים דברי ביקורת על החברה בישראל, שהשמיע באותם שנים מאוחרות בחייו, על תרבות הפנאי הנמוכה:[8]

> לכן אני חוזר וקובע שדווקא בית אבא, בית פשוט, בית דל ועני של סנדלר המתפרנס בקושי מיגיעת כפיו, שימש עבורי מקור השראה לכל אורך חיי. העובדה המכרעת היתה כי אצל אבא עיקר היסוד הרוחני התגבר בהרבה על היסוד הגופני. ואני זוכר, לאחר שהוכנסתי לישיבה, ביקש אבא שאקבע עמו שיעור בשולחן ערוך. בכל פעם שהייתי מבקר בבית, והיה זה על פי רוב בשבתות וביומי דפגרי, הפסיק אבא את מלאכתו, והתיישבנו ללמוד דינים.

5. שנותיו בישיבות ליטא

על שנותיו בישיבות ליטא סיפר באותו ראיון:[9]

> צפתה ועלתה מתוך גנזי נפשי דמות יקר זו של הסבא מסלובודקה. סה"כ זכיתי להסתופף במחיצתו כשנה ואולי שנה וחצי, ודמות זו נחרטה בקרבי, וכעת אוכל לומר ברגש של סיפוק נפשי שדמות זו דבקה בי והיא תלווני לכל אורך חיי עד לאחרית נשימתי. הייתי אז צעיר שטרם הגיע לגיל המצוות, אך חותם אישיותו טבוע בי לעד. הוא היה מדבר בקול דממה דקה, בלחש, בהתאפקות, כל מלה

8 כפי שיוזכר בהמשך, למשל מאמרו "על הספורט" (אל המקורות חלק א' [תשל"ו] עמוד 342).

9 אמנם חלק מן הדברים מתמקדים בדמויות ספציפיות, אולם דרכם הוא משקף את העולם בו חי אז.

הייתה שקולה ומדודה בקפדנות יתירה. ישבנו ליד הדוכנים ולמדנו כולנו, כל תלמידי הישיבה, ובאמצע נתעורר וקם הסבא ממקומו. הבינונו כי רוצה להשמיע משהו, אני הייתי בין צעירי התלמידים ולעתים נלחצתי ממש אל השטענדער דוכן שלי, כי כולם נדחקו יותר קרוב אליו, על מנת לקלוט את דבריו שנאמרו בלחישה. הוא דיבר והחוש הילדותי שלי נמתח כי הרגשתי בכל ישותי כי אצילות גדולה קורנת ממנו.

ומכאן הוא מרחיב:

והנכון הוא שברגע זה מגיחות ועולות מתוך עולם הזיכרונות שלי עוד כהנה וכהנה דמויות זיו, כי מסלובודקה נדדתי לטלז, לקיים מה שאמרו הווה גולה למקום תורה, ושם בטלז נעשיתי בר מצווה. ושוב מטלז עברתי למיר שנה פה ושנה שם, שנה ועוד שנה. מטלז נשארה חרותה בקרבי דמותו של רבי אליעזר גורדון ראש הישיבה, כל עולמו - 'לשוחח בתורה'... השיעור שלו היה כפתור ופרח, כולו היה אש להבה, בחינת כל עצמותי תאמרנה. היו מספרים עליו שגם בשעת הסעודה הוא נגרף לשיחה תורתית ושוכח הכול. היה משוחח ומחזיק פרוסת לחם ביד והיה מורח משהו מתוך צלחת ריקה וממשיך לשוחח. היה מחזיק כף ביד, שם את הכף בקערה, ומוציאה בחזרה וממשיך להחזיקה ברפוי. ואני נצמדתי גם אליו, כי הייתי שקדן מעודי, וממנו למדתי לשכוח עולם ומלואו ולשקוע בלימוד, בהגות.

ודמויות נוספות:

ואם תשאלוני על מיר, עלי להזכיר את ראש הישיבה הזקן, ר' אליהו ברוך קמאי, ואת חתנו ר' לייזר יודל [אליעזר יהודה פינקל], שהיה אז אברך ואני נבחרתי כבר אז ללמוד 'שיעור' איתו יחד. ואף את המשגיח ר' ירוחם לא אשכח, כי אצלו טעמתי את טעמה של שיחת מוסר.

ובהמשך אמר על הסבא מסלובודקה:

מי שלא ראה אותו מסובב בליל שבת לאחר התפילה על פני כל בית המדרש ונעצר ליד כל שטענדער, ואומר בפנים שופעות רוך וזוך לכל אחד גוט שבת לכל אחד לתלמידים הקטנים כלגדולים, לכל זקן ולכל ילד הנמצא בבית המדרש. ושוב אני חוזר לדמות דיוקנו של הסבא כי הוא מסמל לי עד עצם היום הזה את האדם השלם, ואשר מתוך נסיוני האישי, לאחר שעברתי את שתי המהפכות המרעישות של דורנו, אוכל לומר שהם היינו הך כלומר שהאדם השלם - זהו היהודי השלם. ... אנסה לנמק זאת ביתר הדגשה, אף כי מסופק אני אם אוכל למצות את החזיון המופלא הזה. כל תנועה שלו, כל פתחון פה היו בהם ביטוי לאצילות. כל תנועה

שלו, כל הברה שלו היו כאילו מלוטשות, מצוחצחות. הוא נראה בעיני כאדם אשר בנה את עצמו ושיכלל את עצמו ללא הרף וללא ליאות עד הדרגה העילאית של שלימות, ולשלימות זו זוכים אך ורק לאחר מלחמה פנימית מתמדת ובלתי נפסקת, כי על כל צעד ושעל אורב האויב הנורא, היצר הרע. והסבא מסלובודקה מאחר שהשכיל להתעלות לדרגת השלימות ביהדות, לקח את יהדותו ובנה ממנה את האדם, וכל זה על מנת לקיים: אתם קרויים אדם.[10]

6. המהפכה

במלחמת העולם הראשונה נקלע בזרם הפליטים והיהודים המגורשים מאזורי הספר המערביים לאוקראינה,[11] וכך תיאר זאת בראיון הנ"ל:

עזבתי את סלובודקה כי הלכתי לחפש את עקבות הורי שגורשו עם כל הגולים היהודים למרחקי רוסיה. ורוסיה הרותחת הלהיבה מתחילה את דמיוני בהכרזת המהפכה על שחרור האדם.

מעניינת העובדה, שלהבדיל ממי שנסחף ברוח המהפכה ונדד עקב כך ממקומו, נשמע שקריב נדד מסיבה טכנית, ורק אז נשאב למקומות תרבותיים אחרים. והוא מתאר זאת כך:

נכנסתי לעצרת מהפכנית באודסה שאליה נקלעתי בחיפוש אחרי ההורים. ליד הכניסה עמדו שני מלחים מזויינים, והם בדקו ידיו של כל איש שנכנס לעצרת. אם היו לו יבלות בידיו זה היה כרטיס כניסה. ואני בהיותי רך בשנים לא הקפידו אתי. עולם הפוך ראיתי, הפרולטריון כובש את הבמה. מעמד העמלים מגשים את חזון גאולת האדם. איזה חזון מרנין ומפעים: "מאשפות ירים אביון". לא כן? מן הישיבה נדבקו בי מלים מן התפילה, מן התהילים, ואז רצתי והתנדבתי לשורות הצבא האדום.

הרוח אשר סחפה אילנות צעירים מקרקע גידולם במזרחה של אירופה באותם הימים סחפה אף את קריב הצעיר והביאה אותו לאודסה, אל בית המדרש למורים שבהנהלת

10 והמשיך לומר: "ואוסיף עוד זאת, כי הכרתי עמוקה זו על 'האדם השלם', הלכה ונתחזקה בקרבי במהלך חיי כל פעם, כשאני נפגש עם אישים דגולים, אנשים מפורסמים, אנשי שם מכל תחומי החיים סופרים, אמנים, יוצרים, אנשי מדע וכן מנהיגים, עסקנים, הוגים ואנשי ציבור, בכל פעם מתעורר אצלי 'רפלקס' [תגובה ספונאטנית, בבואה, פעולה חוזרת] כגון זה. זאת אומרת, שבאורח אינסטינקטיבי [תחושתי] משווה אני את רמתם המוסרית ועצמת השפעתם הרוחנית של האישים השונים עם זו של הסבא מסלובודקה - ותמיד היתרון המכריע הינו לצידו".

11 על פי אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, דוד תדהר, בערכו.

ח"נ ביאליק. זמן קצר בלבד ישב קריב לפני מוריו שם (ביאליק, יוסף קלוזנר ואחרים) מפני שהשלטון הקומוניסטי שהתבסס באותן שנים, לאחר תום המהפכה, סגר את בית המדרש למורים, וביאליק וכמה מחבריו הסופרים העבריים נמלטו ברגע האחרון ועלו לארץ ישראל. מסך הברזל סגר על קריב וחבריו, חברי המשמרת הצעירה של הספרות העברית ברוסיה, וקריב עבר למוסקבה.

המהפכה הקומוניסטית הביאה בכנפיה רוח חדשה, והיא הפיחה תקוות גדולות בין צעירי ישראל שברוסיה, לרבות כמה מנאמני ציון והתרבות העברית, וקריב בתוכם. אשלייתם נתנפצה בתוך זמן קצר, וקבוצת הסופרים העבריים ברוסיה מצאה עצמה לכודה באין מנוס, ומנותקת מן הסופרים העבריים, ומן הפעילות הספרותית בארץ ישראל ובעולם היהודי. בתנאים אלו החלה קבוצת הסופרים להסתגל לפעילות מחתרתית תחת עינו הבולשת של השלטון הסטליניסטי.

את חששו עקב כתיבתו בעברית תיאר ברבות הימים:[12]

> פרושה המעשי של ההחלטה היה הסתכנות פוליטית ופיזית. בהתחלה יכולתי עוד לשלוח שירים עבריים ל'בראשית' שבחרקוב ול'העולם' שבלונדון, אבל יחד עם זאת, חכיתי כל לילה לדפיקה על הדלת. חברי כותבי העברית נאסרו אחד אחד, וידעתי שחוקרים אותם בבולשת על מעשי.

ועוד סיפר:

> ברגע של אמת הרגשתי שאני מוכרח לשוב לספרות העברית למרות הסכנות. שם שורשי הנפשיים האמיתיים. כך החלה תקופה של ארגון קורסים מחתרתיים ללימוד עברית, בשביל הנוער הציוני, והנסיעות החשאיות לערי השדה. היו לנו תאי-לימוד ממוסקבה ועד טיפליס, ואני נהגתי לבקר בהם מדי פעם.

קריב למד באותן שנים באוניברסיטה של מוסקבה מתמטיקה ופיזיקה במשך תשע שנים. בשנים אלו של מיצר החלה לצמוח דמותו הספרותית, מתוך זיקה לקבוצה של משוררים וסופרים עבריים אחרים שפעלו עימו במחתרת. את שירו הראשון, 'את תפילת שחריתי', פרסם בקובץ עברי בשם 'צלצלי שמע' שיצא לאור בדרך נס בחרקוב 1923. השיר מבטא בבהירות את מצבו הטרגי של משורר עברי צעיר ש'תפילת השחרית' האומנותית שלו, באה אליו בנסיבות שבהן "ידי כה מטה, ושעתי כה מכה" ובמקום ש"אין נוה ואין גן לי-אנה אאספך, אי אטעך?". דברים מעטים נוספים מפרי עטו הצליחו להסתנן מבעד למסך ולהתפרסם בבמות ספרותיות בארץ ישראל.

12 מתוך ראיון לנעמי גולן, הצופה כ"א אייר תשכ"ט.

על הלכי רוחו בזמן עליית השלטון הקומוניסטי, כתב במאמרו על ידידו משה חיוג ("העבר"):[13]

> הכרתיו שם בלבוש מדים של קצין הצבא האדום, באותו עידן במחצית הראשונה של שנות העשרים אף היה מנאמני המהפכה שהתאמרה לתקן עולם. דבר זה אינו צריך להפליא כיום רבים מצעירי עמנו ופשיטא גם כותב השורות האלו בתוכם נתפסו בשעתם להאמין שתיקון עולם הנה זה בא ורק משנתבלט יותר ויותר פרצופו האמיתי של המשטר החדש הלכו ורבו המתאכזבים והמתפכחים מאותה אמונה צעירה במהפכה בעוד היא עצמה הייתה צעירה לימים. חיוג עוד לבש מדיו באמונה אם כי גלוי וידוע היה לו כי לו ולכשכמותו שאינם מסוגלים לוותר על יחידותו של היחיד לא נכונו עתידות ב"עולם התיקון" וממילא היתה לאמונתו במהפכה גוון "טראגי".
>
> הייתי אני הפחות מעוגן במציאות הסובייטית מכל חברי, ומשנים שלפני כן גם הייתה תלויה לי מאחורי עבריינות של הוראה עברית במחתרת עד שנכשלה פעולה זו לאחר זמן נתגלה ששמי אמנם נתגלגל לאזני הרשות בדגש חזק ביותר. לי עצמי אמנם הותרה אחרי השתדלות ממושכת היציאה מרוסיה תמורת דולארים כופר נפשי שנשלחו מארץ ישראל אך מאז ואילך היו כל הנאסרים מן המחנה העברי והציוני נחקרים על קשריהם עמי.

גם בפתיחה לספרו "קול ובת קול" - שירים ושירות (תש"ד) משתף אותנו קריב בהלכי רוחו בשנות עליית הקומוניזם:

> בקבוצת השירים 'תחת כוכב זר' ניתנה ארשת לבדידות העברית בנכר העוין והאטום. גם אלה שירים אישיים הם, אך הם שייכים לפרשת הניסיונות של אנשים מבני עמנו בגלגולי הזמנים. המהפכה הרוסית באה בסערה אדירה,

13 חיים באר בספרו ("מזכרונותיה של תולעת ספרים" [2011], עמוד 137) כתב: "ביתו המוסקבאי של חיוג היה בית ועד לסופרים צעירים נאמני השפה העברית, ביניהם אברהם קריב... חבורה זו ביקשה 'לכונן מקום כינוס לעוסקים בספרות עברית, שתפיסתם של הופעות החיים והאומנות, המחשבה וחיי החברה נסמכת במהפכה ובכל המסתעף ממנה'" והוסיף עוד וכתב (שם עמוד 152): "שנים רבות היה קריב, מיוזמיה של חבורת בראשית, איש הקשר הנאמן של אותה חבורה מופלאה וטרגית של כותבי עברית על אדמת ברה"מ. בהמיית נפש שאין להביעה, עמד בקשרי מכתבים איתם וטיפל בכינוס יצירותיהם 'עד עלייתי לארץ ישראל בראשית תרצ"ה הייתי אחד מהנידחים האלה' כתב בגילוי לב. 'רבים מהסופרים... היו ידידי ורעי, וטעמתי עימם טעמה של אותה גלות. מהחבורה כולה זכיתי אני לבדי להגיע לחופי ארצנו...' ".

שגרמה לטלטלת לבבות, עזה גם היא. אדם צעיר לימים כמעט מן הנמנע היה שלא יסונוור מחזיזיה, שלא יגרף אחר בשורתה.[14]

וכאן הוא רואה לנכון להסביר בצורה מיוחדת, מדוע הוא מוציא לאור שיר, הרחוק מעולמו העכשווי:

בספר הזה, נשתמר שיר אחד, שאין רחוק ממנו ממערכי רוחו של המחבר, והוא פריו של אותו סינוור ארעי. אף על פי כן נכלל בין שיריו, לא רק משום שהוא פרט ביוגרפי של אחת משעות חיים של כותבו, אלא משום שהוא גם ציון לטלטלתו של אותו דור. אך כותב הדברים רשאי להעיד על עצמו שהפיכחון לא איחר לבוא עליו. אז נשארתי לבדי עם כ"ב האותיות המיותמות. היו זמנים שלא ניתן לי לראותן חרותות אלא על גבי מצבות בבית העלמין היהודי. ויש שבהעלותי בחשאי שורותי על הכתב, דומה היה עלי שאני עצמי בדיתי לי שפה רחומה זו שבה אני מפקיד סוד שיחי. נסיבות אלו, נתגלגלו אצלי לליבוטים קיומיים, אם אקח בהשאלה מושג שהוא רב מהלכים כיום. אך לימים גברה כנגדם אהבת ההוויה והתרפקות מפועמה על עולמו של הקב"ה. שני הלכי רוח נגדיים אלה מצאו להם מבע בשירים לא מעטים, מהם שכבר נכתבו בארץ.

7. התקווה והאכזבה

את שעבר עליו בשנותיו ברוסיה, תיאר בראיון הנ"ל:

המהפכה הבולשביסטית הציפה אותי איזו כמיהה, שאף פעם לא באה על סיפוקה. כמיהה למשהו יותר גבוה. רוסיה הרותחת הלהיבה מתחילה את דמיוני בהכרזת המהפכה על שחרור האדם... זמן מסויים חייתי בשכרון המהפכה, עד שנפקחו עיני והפיכחון מתוך השכרות המהפכנית הסלפנית, הצית בי אש קרה זו של מרירות האכזבה מן המהפכה.

והוא שואל ומחדד במה איכזבה אותו המהפכה:

בגסות שבה, באכזריותה, בברוטאליות שלה. חיש מהר נוכחתי שזה ההיפך הגמור משחרור האדם, משום שראיתי לנוכחי את האדם המשועבד. המשועבד כל כולו, בגוף ובנשמה, בלב ובנפש - אלא שאף אותו זיק אחרון של תקוה כלשהי לגאולה נשדדה ממנו. הייתי חיל בצבא האדום. ציפיתי להתרוממות ונלכדתי

14 הדברים מתכתבים, עם שמועה, שאיני יודע לה מקור מדויק, לפיה נשאל הרב שך האם הלך לשמוע פעם את טרוצקי נואם, כמו שהלכו אחרים. הרב שך ענה - אין ללכת פעם אחת, כי פעם אחת הספיקה כדי להישבות בקיסמו.

במלתעותיו של אותו "חם" רוסי. "חם" - אומרים גם ברוסית, אולם אני ידעתי בדיוק מה המקורות של הציון "חם" ב"חומש". בצבא האדום לא היה נשק, שרר תוהו ובוהו נורא ואיום. הברוטאליות חגגה את נצחונותיה.
ההמונים צעקו, זעקו, צווחו, צרחו, ההמונים דרסו, הרסו חמסו. מצאתי את אבי אי שם בקרים, ולשמחתי לא היה גבול. אבי הסנדלר אבי היגיע כפיים'ניק, שכל חייו התפרנס מעמל ויזע, מה היה יחס המהפכה הסוציאליסטית אליו? וזה שדיכאני עד בלי די, כי הוא הוכר על ידי רודני המהפכה לא בתור פרוליטארי רק בתואר הבורגני השלילי "קוסטאר" ולא העניקו לו שום זכויות אפילו לא למנת לחם רק הפועלים בבתי החרושת נחשבו כפרוליטארים וגם אל האכרים התייחסו בזלזול, על אף סמל המגל המצורף לפטיש הסובייטי.

לא בקלות הבין קריב את אופייה של המהפכה:

שבעת מדורי התייסרות עברתי, ולא בנקל זה בא לי לעמוד על טיבה ואופייה של המהפכה. שים לב כי השיר שלי על אותה 'נהרה כללית' שנזדהרה לנגדי, הוכתר בשם 'אושפיזי לילה' כי ביום הייתי עדיין כלוא ונאסר בכבלי המהפכניות המשכרת והמדכאת כאחת. ואולי גם זה נכון, שכל שכרון מוליך לדכאון. רק כאשר 'העמיק הליל אי מזה גחות דמויות לוטות הפנים' וביום, במציאות? הלכתי עדיין שולל אחרי אשליות שווא של המהפכה. כשגמרתי שרותי בצבא האדום, נרשמתי לאוניברסיטה של מוסקבה. בצבא למדתי רוסית על בוריה, אם כי הייתה זו רוסית גסה ומגושמת ומתובלת בניבול פה. אבל אני, מכיוון שנרתעתי מתוך תחושה טבעית כאילו, מכל גסות לא נדבק בי כמדומני הכיעור הנורא הזה. התמסרתי באוניברסיטה לכמה מקצועות, לימודי טבע, מתימטיקה, ספרות. אבל משגמרתי, לא קבלתי שום תואר כי אז ציווה על כך הלהט המהפכני הראשוני לבטל את כל התארים. 'תעודת גמר' נתנו לי וזה הכל. משיצאתי מהאוניברסיטה החלטתי לפנות למלאכת הכתיבה, והיות שנדבקתי כל הזמן ללא הרפות, בשפה העברית. יזמתי ביחד עם קבוצת סופרים עבריים, שהיו אף הם שכורי המהפכה, לפרסם קובץ עברי קומוניסטי בשם המסורתי דווקא 'בראשית' זאת אומרת כי המהפכה מגשרת מעשה בראשית חדש, סדר עולם חדש.

והוא מסביר את הביטוי בו בחר להשתמש:

סדר עולם חדש? כך בטחנו אז, אנו קבוצת המהפכנים העבריים, ולא ארך הזמן עד שעמדנו על העיוות המוחלט ועל האליליות הישנה-נושנה, הגלומה במשטר 'חדש' זה. אנו הסופרים העבריים שנסינו להירתם למרכבת המהפכה, שאפנו להעתיק את המשוררים הרוסיים הגדולים, גיבורי המהפכה. נכנסתי לעצרת

> המונית, שם הופיע המשורר הנודע מאיאקובסקי. האולם היה מלא בני נוער, סטודנטים, אנשי אינטילגנציה. מאיאקובסקי פשט את המעיל בפני הקהל והחל לדקלם את שיריו. אני נדהמתי. נתאכזבתי. אף לא סימן של שירה אמיתית, של עדנה, של פריטה על מיתרי הנפש. היצירה שלו היתה כמו דחפור עצום, גם לא התפרצות של הר געש, כי הרי בתוך הר געש מצויה גם אש נצורה, אש פנימית, אש אמיתית. חשתי המוניות, הפגנתיות, צעקנות יתירה. פלקטים רעשניים, שיש בהם מלל מהפכני מנופה, ללא קורטוב של חזון. נכספתי למשב רוח, להתרוממות הרוח - ואין.

ומסיים תיאור זה:

> ... וכי מה הרגשתי שם במוסקבה? הרגשתי כוח גס, שרירים חזקים. רשות הדיבור לידיים. ידיים שמוחאות כף. ידיים שמתכווצות לאגרופים. ידים שהן ביטוי לכוח אכזרי ורודני. אני נכספתי לרוח, ובמהפכה חזיתי את התגלמותו של גולם. גם לגולם יש ידיים, אך אין לו צורה. אין לו אופי. אין לו מצפון. ולגולם יש גם עוצמה רבה, עוצמה פראית ודורסנית. ואני חיפשתי דווקא את הצורה האנושית, את זיו דיוקנו של האדם.

והוא סוגר את המעגל וחוזר בתודעה ממוסקבה למקור מחצבתו:

> ... ממוסקבה משכוני... אל מקור מחצבתי, סלובודקה. בשעות ההן, כאשר חיפשתי לשוא את זיו פניו של האדם, שעה שנתאכזבתי מרורות מאותה המוניות גסה, מאותה עצמה פראית ותוקפנית, מאותם דחפים כבירים ובלתי מרוסנים - בשעות הללו צפתה ועלתה מתוך גנזי נפשי דמות יקר זו של הסבא מסלובודקה.

8. עלייתו ארצה

בתחילת שנת תרצ"ה (1935) הצליח קריב להימלט מברית המועצות ולעלות לארץ. הדבר לא עלה בידו בקלות. כשהחלה האדמה לבעור מתחת רגליו, הגיש קריב בקשות ליציאה, אבל לא נענה. "מצילו" המפתיע היה מורהו לשעבר, חיים נחמן ביאליק. ביאליק היה אז בארץ, ודאג שישלחו עבור קריב דולרים של זהב לרוסיה. הכסף האמריקאי פתח לו את הסדק לחירות: "אילו השתהיתי זמן קצר, הייתי ודאי נאסר עם כל ידידי האחרים".[15] כשהגיע אמר לאברהם ברוידס:[16] "נחלצתי מן המיצר הסובייטי המחניק, יש לי פה הרגשת נחמה וניצול. אני מקווה עתה לבנות כאן את בית חיי ואת עתידי המעורפל לפי שעה".

15 לעיל הערה 12.

16 מאזנים מ"ה עמוד 37.

בארץ, הרגיש עצמו בעל חוב לחבריו הסופרים שהשאיר מאחריו, הנמקים בגלות הרוסית, ועשה לפרסום כתביהם, ככל שהללו הצליחו להגיע ארצה. וכך מתאר אברהם ברוידס את פגישתו של קריב עם ברל כצלנסון:

> קריב סיפר לו על חבורת "שומרי הגחלת" בתוך אווירה מקפיאה ומדכאת. הוא אמר לכצנלסון (ואמירתו מכוונת לכולכם): "עזבתי את חבריי לאנחות ולבי נוקפני. אחת המצוות הגדולות שהיהודים צריכים לעשות היא למען שחרורם מהתנכלות העריצות, להחיש פדיון אחים מתוך טמטומה של הדיקטטור".

קריב מציין קו פרשת מים ביצירתו:

> עד בואי לארץ לא כתבתי אלא דברי שירה בלבד, ואף לא עלה על דעתי שאמיר עטי בסוג כתיבה אחר. אך משהתוודעתי כאן לספרות העברית שהייתי מנותק ממנה, ונח עלי צורך בדין ודברים עמה, עברתי לכתיבת פרוזה. כאחד עם זה, בא לי דחף לצאת מרשות היחיד הלירית, לרשות הכלל - העם והדור... ויש בספר שירים זה משום ביוגרפיה רוחנית מצומצמת של המחבר.

בשנותיו הראשונות בארץ עסק קריב בהוראה בכמה מקומות, ומאוחר יותר היה לעורך המוסף הספרותי של העיתון דבר, בעת שעורך העיתון היה ברל כצנלסון. בעריכה ספרותית עסק גם לאחר מכן, כעורכו של ביטאון אגודת הסופרים העבריים 'מאזנים' וכעורך ספרותי בהוצאת עם עובד.

יצירתו הספרותית בשנים הללו התפרשה על פני שלושה תחומים עיקריים: שירה, תרגום ומסות ביקורת.

את שיריו מתקופת שבתו ברוסיה ובארץ ישראל, כינס קריב והוציא לאור בספרו 'קול ובת קול' (תשי"ב). במבוא לספרו הוא כותב: "לספרי זה משפט הבכורה... כי בת השיר נגלתה עלי ראשונה, והיא היא ארחה עמי כל אותן שנות יתמות ונכר, והאהילה עלי בטליתה של הלשון העברית, בזמן שדבר קיומו של עולם עברי היה בשבילי מעבר לכל מציאות". קריב המשיך לכתוב שירים עד סמוך לפטירתו, אך הללו לא זכו להיכלל בספר.

נוסף על כך, קריב היה מתרגם פורה, ותרגומיו הם מעשה אומנות. רוב הספרים שתרגם הם משל כמה מגדולי הסופרים הרוסיים, אך יש בתרגומיו גם ספרים שמקורם באידיש ואף בגרמנית.

9. חזרתו בתשובה

בשנות ישיבתו בארץ עבר קריב תהליך רוחני הפוך מזה שעבר עליו בשנות בחרותו ברוסיה, הוא שב אל שורשיו היהודיים. קריב לא הותיר בידינו עדות אוטוביוגרפית על

התהליך הזה, שכן הוא לא ראה כל חשיבות בהפיכת חייו הפרטים של הסופר לנחלת הכלל. רק מכלל יצירתו, אתה למד על הכיוון הרוחני אליו פנה.[17] עדויות מעטות על התפנית הזאת, מצויות בדברי חבריו עליו.[18]

בראיון הנ"ל שיתף בתהליך שעבר עליו אז:

> שואל המראיין: ומה המסקנות שהסקת ממצב מביש כגון זה?
> קריב: יצאתי להסתער על מצודות השיטנה. יצאתי לתבוע את עלבונה של האומה הדוויה, אשר אויבים מבחוץ רוצחים אותה, שופכים את דמה ואויבים מבפנים רוצחים את הנשמה היתירה שבה והזהרתי מפני שורש פורה ראש ולענה, שאותה ספרות עוינת תצמיח פה במדינת היהודים. הוכחתי, שספרות זו אינה ספרות של תוכחה אלא ספרות של בוז וביזיון.
> דמויות היהודים שביצירות אלו אינן אלא קריקטורות מגעילות על פי המתכונת של הספרות האנטישמית הנלעגת. וכל זה נבע מתוך גישה מוטעית מיסודה מתוך אשליית שוא, 'להיות ככל הגוים בית ישראל'. יצר רע זה להשתוות אל

17 נניח כאן הערה, אודות הצורך לברר את עמדתו הפוליטית-ציבורית אחרי התקרבותו ליהדות. כך הביא ב"צ גרשוני (גוילין יב-יג עמוד 78): "משום כך גם מוריד קריב [כרמלית תשי"ח] את כתר משורר היהדות מאורי צבי גרינברג, שכן למרות כל יקוד שירתו לעם היהודי הרי להט המיליטריזם שלה אין לו כל יסוד ושורש במהות היהדות ברוחו של ישראל ושל מלך המשיח מפעם החזון של וכתתו חרבותם. התיעוב האינסטינקטיבי לקרבות ולהרג זהו מסממני הלב היהודי ואילו בחזון התפארת של א.צ. גרינברג כרוכים הסייף וספר התורה ביחד ודם וסיני שמות נרדפים הם אצלו".

18 דמות אחת שהייתה מעורבת כנראה בתהליך זה, היא דמותו של הרב יוסף זאב ליפוביץ, ת"ח מיוחד מחשובי בוגרי סלובודקה שגר בת"א. הוא לא נשא משרה כלשהי, אבל היה אדם משמעותי בעיר מבחינה רוחנית. מפי הרב פרופ' ש"ז הבלין (קולמוס 61 עמוד 16) נכתב: "למחייתו ניהל מסעדה בתל אביב שאליה הגיעו בני הציבור החרדי שנקלעו לעיר. בד בבד אמר שיחות מוסר בפני חבר אברכים מעולים על דרך המוסר של הסבא. אגב, עם מעריציו נמנה אברהם קריב שהיה מגדולי מבקרי הספרות בדורות האחרונים, חזר בתשובה שלמה וסייע בהוצאת ספריו של ר' זאב ליפוביץ". בשלבים כלשהם היה קשור לחבורת מחפשי דרך, כפי שכתב דב סדן (בעיניו של מאמין עמוד 12) "... תולדות החבורה שתחילת כינויה חזית המאמינים וסופו בני אמונה, היא פרק לגופו ועתידה היא שתסופר ברבים עתה דיינו בציון כי היתה זו כמין לוג'ה שנמנו עמה אישים רבים ושונים מהם אליעזר שטיינמן אברהם קריב... והיו קרובים אליה אישים רבים ושונים מהם א"א קבק, ישעיה לייבוביץ, נתן חפשי, וזימוניה בכל שבת ושבת במשך כשנה תמימה, דברי בירור ממצים בכבשונם של בורא ונברא והימים ימי הרת עולם ובירושמה נמשך גם לאחר שהחבילה נתפרדה ודומה שרושם רשומות העתיד לבוא יראה בחבורה זו את ראשית המיפנה הגלוי של האינטליגנציה העברית לעבר מקורות האמונה".

הגוים, הפך את היהודים מיוצרי ערכי עולם לדרגה של קבצני עולם. תחת הנזר של עם בחירה, עם סגולה, תלו מעל ראשינו את תרמיל האביונים, הפושטים יד אל כל גוי וגוי, לשם שאילת 'ערכים' והדעה העכורה הזו על פתיחותו של עם ישראל כולו התעטפה דווקא בטלית שכולה לובן-תכלת של 'עצמאות ישראלית', וכאשמדאי שהתיישב על כסא שלמה נעשתה היא היא 'תורת הציונות'.
וכמאמר הנביא: שתים רעות עשה עמי, הם חפרו תהום רבה בין 'האדם' ולבין 'היהודי'. הם עזבו את בית אבא בנקישה זעופה בדלת ולא אמירת שלום. הם נתלהטו למחוק כל סימן של ייחוד יהודי. בשצף קצף החל הבולמוס של כיבוי המאורות, של סתימת הבארות.

והוא מדגים:

באחד השירים זעקתי חמס כנגד 'פולחן האדם' שהתפשט בארץ זו, והשיג את שיאי האוילות והאלילות... ועד מהרה נתבדה פולחן האדם. פולחן האדם, אשר הספרות העברית התיימרה לטפחו תחת קדושת האדם ורוממות האדם לאור היהדות, ומתוך הישענות על יסודות היהדות - פולחן זה הוכח חיש מהר ככזב גם ככישלון. זה כזב נורא, משום שאלה שהכריזו 'כי יווצר פה עם חדש' הרי הם עצמם התכחשו לאותו מאנדאט שבידינו מימות עולם על הארץ הזאת, 'והרי זה צחוקו הגדול של השטן' וזה כישלון מוחלט, כי איך נראים פירות גידוליו של הדור הישראלי החדש. שינק את השראתו מתוך הספרות הזאת?

והוא משתף בחוויה שעבר:

לעת אחת ההרצאות שלי בפני קהל של נוער על הווי חייהם של היהודים בדורות האחרונים, שיסע אותי אחד מתוך הקהל בקריאה נמרצת "אל תשכח שאנו לא יהודים!". נשארתי אובד מלים, אבל צפיתי לפחות שאחד מהקהל יתריס כנגדו, בפרט שאותו הזועק זעק בלשון אנחנו. ולא היא, לא נשמע כל קול, השתיקה הכוללת אמרה הודאה. 'ארור הגבר אשר יבטח באדם' מזהיר ומוכיח אותנו הנביא. והנה רואים בעליל את פרי הבאושים של סילוף דמותו ומהותו של האדם היהודי. הדלדול הרוחני והשפל המוסרי במדינת ישראל, מעשי שוד אונס ורצח, כל אלה הפשעים הפליליים שנעדר מקומם, או שהיה נדיר מקומם במשכנות היהודים מדורי דורות. ולזה האדם הדך והמדוכדך החוזה במו עיניו בהתמוטט בנין הרמאות האנטי יהודי שהקים לו.

מעניין לציין שעם היותו בן ליטא, ראה לנכון לשתף את שני המראיינים שדיברו עימו בשנותיו האחרונות, על יחסו לחסידות. כך אמר למשה פראגר כשהוא מתאר את אחד

הכוחות המניעים אותו בחייו:

... התביעה המתמדת... התביעה אשר אף פעם אינה באה על סיפוקה. את התביעה הגדולה אשר מטרתה הנעלה ביותר היא התביעה כשלעצמה, השאיפה והחתירה לקראת היעד השגיא והשגיב כל כך היעד הבלתי נתפס. ואם יש את נפשך לדעת מהיכן נשתלה בקרבי נקודת כוסף זו? כי אז דע לך שדווקא נקודה זו לא קבלתי בירושה אצל ליטא מכורתי משום שנקודה זו הייתה חדשה לחלוטין עבורי, וזוהי הנקודה החסידית. ואגיד זאת במלוא כובד האחריות ומתוך הכרה עמוקה ואף מרוננת, כי אילו הייתי צריך להיוולד מחדש הייתי רוצה להיות חסיד...

והוא מציין מתי נחשף לעולמה של חסידות:

הייתה זו אחת התגליות שלי בארץ, כי גליתי את עולם החסידות, והגילוי הזה מהווה עבורי כמעיין המתגבר של חוויות. מנעורי לא היה לי כל מושג חסידות מהי.

ובגילוי לב הוסיף:

שעה שכתבתי את המסה לספר ההנצחה על ליטא בשם 'ליטא מכורתי' עדיין משתתי באפילה, וכתבתי על אודות החסידות בהסתייגות מובלטת. כעת הערכתי שונה מן הקצה אל הקצה. העמדתי את המתנגדות במעלה יותר גבוהה בהרבה בהשוואה אל החסידות. הקשב נא איך התבטאתי שם: 'החיים הפנימיים בבית ישראל דליטא היו מלאים אבל כבושים, הרגש שמילא את הלב לא פרץ החוצה... לא תפח על חשבונה של התבונה... בבית ישראל דליטא לא גרסו הדגשות כלפי חוץ כבודו של אדם הייתה שם פנימה'.
חסיד יוכר לאלתר בעצם חיצוניותו - מה שאין כן בליטא המתנגדית, שאפילו בני עליה שבה בתורה ובמוסר, אם לא היו רועים בעדתם, לא היה להם שום סימן היכר חיצוני זולת מה שמעלתם הפנימית האירה פניהם. ליטא בנתה את עולמה הרוחני בלי חלונות ראווה. הרוחניות הליטאית לא ביקשה לנצנץ, לסנוור להפתיע אדם. תייר שבא למקום של חסידים מובטח היה שיתגלה לפניו הרבה מן המיוחד של עולם זה, ואילו בליטא הוצרך התייר להיות בעל עין עמוקה בשביל שלא ישוב ריקם. ארץ פרי הייתה ליטא - ולא ארץ פרחים. גם פריה הטוב לא הרהיב בצבעים מושכי עין.

אולם כאמור, היה זה בשלב מוקדם:

כך כתבתי אז, ומאז למדתי להתעמק יותר ויותר בעולמה המופלא של החסידות, וכעת אני משווה את שתיהן כמידת השוואתו של נר לעומת מדורה. אמנם שתי

> התנועות הרוחניות המתנגדות והחסידות, אור עליון זרוע על שתיהן. אך ההפרש בינותם היא כהפרש שבין הנר והמדורה. שלהבת הנר נטויה כולה אל על, אבל אינה מבקשת להינתק מפתילתה ולנסוק למרומים... המדורה כנגד זאת שולחת מתוכה לשונות אש ומקפיצה אותן כלפי מרום, וכל אחת ואחת וכולן כאחת כמו הורסות להבקיע השמימה. לא שיערתי שקיימת ספירה רוחנית זו של שמים וארץ דנשקו אהדדי, וכך פיענחתי גם את הלהט החסידי לצאת לריקוד - אלו הן כלשונות אש מתוך המדורה החותרים כלפי מעלה, לעבר הרקיע שממעל. ועוד קו איבחון מהותי. בזרם המוסר העולם הזה והעולם הבא רחוקים זה מזה לאין ערוך, ואין כל נקודת מגע ביניהם. לעומת זאת אצל החסידות שני העולמות כאילו נושקים זה בזה.

והייתה ליחסו זה גם השלכה מעשית:

> הייתי נמשך כל כך בשנים האחרונות להתבשם בסביבה חסידית, בירושלים, בבני ברק וגם בחיפה, בכל הזדמנות ובכל רגע של כיסופים. השיחה תמה - ולא נשלמה.

ופראגר מסיים:

> משנוכחתי בגעגועיו העזים אל עולם החסידות, שלחתי לו כשי ידידותי את ספרי שפת אמת על התורה, והוא השיב באגרת נרגשת כזו: שלום עליך... חמשת ספרי שפת אמת באו אלי דרך הפתעה גמורה - ושמח אני שמחה אמיתית, כי מכל ספרי חסידות שעיינתי בהם דבקתי ביותר בשפת אמת. דבר זה אמרתי פעם גם לנשיא שז"ר שהוא איש חב"ד. ועתה שהספרים בביתי, ארווה נפשי בהם בכל עת מצור, ובפרט בשבת ומועד, חן חן לך.

וממש בהמשך למתנתו של פראגר, מספרת נעמי גולן[19] שקריב אמר לה על החסידות: זה עולם מלא, עולם גדול, אני מקדיש לו הרבה מזמני. ומציינת: "על מדפי ספרייתו מצאנו את חמשת הכרכים של שפת אמת המביעים את רוחה של חסידות גור". ודבריו אחר כך משקפים את כמיהתו להתעמק בחסידות, ובכלל, משהו מאישיותו: "לא למדתי די הצורך, הגעתי עד עתה רק לכדי עיון. לולא דאגות פרנסה ועיסוקים אחרים, הייתי מקדיש הרבה יותר זמן לכתבי העיון והמחשבה של החסידות".[20]

19 לעיל הערה 11.

20 וכך כותב מרדכי עובדיהו (בסהר ובדממה עמוד 9): "טפח מעולמו ומבית היוצר שלו מגלה לנו אברהם קריב בדבריו, וכור מחצבתו יהדות ליטא. היהודי בליטא יושב היה על התורה ועל העבודה, ולאורו של נר ביקש בתלמודו צלילות ועמקות. אך אברהם קריב לא הדיר לבו גם משלהבתה של

אלמנתו תיארה כיצד "לא הניח עטו מידו עד לרגעיו האחרונים, ונתרחש הפלא והספר אמנם נסתיים". בסיום דבריה המרטיטים, הביאה שיר שמצאה בעזבונו, אשר נכתב סמוך מאוד לפטירתו, והוא מעיד על האמונה שיקדה בו:

עוד אחת עימי
הזכה בתפילותי
כי תבואני שעת פקודתי
תהא נא עם שפתותי
ללחוש לחשן האחרון
לפניך
עשיתי בעולמך אשר ציוויתני
רבוני

אברהם קריב נפטר בשנת 1976, בו' באדר ב' תשל"ו, ונקבר בבית העלמין קריית שאול בתל אביב.

ג. חלק שני: פועלו התרבותי-רוחני

1. קריב כמבקר ספרות וכלוחם במספר סופרים

כהקדמה לדיבור על קריב כמבקר ספרות ובמיוחד, בנקודת המבט בה אנו מתמקדים, מאבקו בסופרים מפורסמים, חשוב לציין את השפעת עולמו הרוחני על עבודתו המקצועית. וכך כתב במאמרו "המדינה הדום לשכינה"?:[21] "כשם שאין אנו גורסים אמנות לשם אמנות, כן דחה עמנו בעליותיו הרוחניות, קיום לשם קיום. עם ישראל, ביקש תכלית לקיומו... ".

כך כתב אחד ממבקריו כהשגה עליו:[22]

החסידות, והראה מניצני הרנסאנס הישראלי בדורות האחרונים - שלהבת של סביבה מרקדת והתלהבות. שני היסודות הללו, הצלילות והעמקות, מושכים אורה מישיבת סלובודקה ומתורת המוסר של רבי ישראל סלנטר, שהיא תורת חיים והתעלות במעלות אדם ועם.
בעוד שהחסידות ראתה את דרך העלייה בשיכרון ובהתפשטות כל היש, לרבות התפשטות האדם מעצמו, הרי שיטת המוסר הישראלית ראתה התעלות בכך שאדם מצא את עצמו ואת נפשו. ניצוצו של נר שאורו מכונס פנימה, ושלהבתה של מדורה שאורה נישא מעלה - הרי הם מזיגה במסכת שירה, ביקורת ומסה של אברהם קריב".

21 נרתק את השלשלת תשכ"ה עמוד 41.

22 ישראל כהן-כל כתבי ישראל כהן כרך א' שער הסופרים, ניתן לקרוא בקישור: benyehuda.org/collections/10440.

... והשגה רביעית: קריב משתמש בקנה-מידה מוסרי קיצוני בהערכת הספרות העברית החדשה, כמעט שהוא משמיט מידו את אבן-הבוחן האסתטית. ערכי האמנות ותורת-הנוי מוזכרים אצלו בדרך אגב בהערכת מנדלי, אך אין בהם כדי ללמד זכות עליו, אהבת ישראל, הוקרת נכסי האומה, יראת כבוד בפני הוויית העם, הודייה בגדולת העבר והתרפקות על מאורי הגולה - עיקרים גדולים הם בעיני, אך אין אלה רשאים לשמש אמת-מידה יחידה לקביעת ערכן של יצירות ספרות ואמנות, קנה-מידה רעיוני או מוסרי בלי הבחינה האסתטית מוליך שולל ומרחיק מן האמת, כדרך שקנה-מידה אסתטי מתוך התעלמות מן הבחינה המוסרית עלול להביא לידי הסתאבות היצירה, רק מתוך שיתוף תעריכים אלה תצא האמת המובהקת.

וכך אומר י' זמורה:[23]

והגיע לכלל דעה חריפה ועקיבה שעיקרה של הספרות העברית בדור הזה אינו בתחום האסתטי, אלא בתחום האתי דווקא. ספרות עברית לפי דעתו התקיפה והמחמירה עד תכלית חייבת בשעה זו לחנך את העם ולהכשירו לתחייה על ידי תודעה יהודית ברורה ומפורשת על ידי אהבת האומה הישראלית ללא סטייה כלשהי. ספרות עברית אפילו היא אמנותית ונוצרת על ידי בעלי כישרונות ודאיים מחטיאה את עיקרה, אם היא מביאה לידי פקפוק בתכונות הטובות של האומה, אם היא מבליטה את השלילה ואת המגרעות. ספרות כזו אינה עשויה לחשל את הרצון לתקומה מה גם אצל בני הנוער שאינם חכמים להבדיל בין ביקורת שכוונתה להיטיב מידות, לבין ביקורת מוחלטת העלולה להשניא חס ושלום אפילו כוונתה אינה כזאת.

2. ביקורתו על סופרים מרכזיים

גולת הכותרת של יצירתו הספרותית, כפי שראה זאת קריב עצמו, וכפי שנטבע חותמו בשדה הספרות העברית, הוא במסות הביקורת שכתב, שעיקרן ורובן נכתב רק לאחר עלותו ארצה. פרסומן הראשון היה בבמות ספרותיות שונות בארץ, בעיקר בעיתונות התוססת של אותם ימים. קובץ ראשון של מסות כאלו מפרי עטו 'עיונים' שמו, יצא בתש"י בהוצאת הספרים של אגודת הסופרים העבריים ליד דביר. כבר בקובץ זה נתגלה קריב בייחודו בשדה הביקורת הספרותית, לא רק בשל לשונו העשירה והפיוטית, ולא רק בשל הבניין השיטתי והמסודר של טיעוניו וכוח השכנוע שיש בהם, אלא גם מפני זיקות הנפש שנתגלו בו אל נושאי כתיבתו. הקובץ פותח בשלוש מסות הפונות אל

23 ראשי פרקים למסת הערכה על אברהם קריב ז"ל מאזנים מ"ב / 5-6 עמוד 420.

רבדי היצירה העברית הקדומה: מגילת רות, מגילת אסתר, רש"י.[24]

קובץ המסות 'עיונים' היה הקדמה על דרך החיוב לקובץ המסות הבא שפרסם קריב כעבור שנה: היתה זו מחברת צנומה ששמה 'אדברה וירוח לי' (תשי"א). הופעתה חוללה רעש גדול בשדה הביקורת: "נשתררה הרגשה שהופיע סופר מאמין הכופר בעיקר. מנדלי אינו מנדלי, וברנר אינו ברנר, ופרישמן אינו פרישמן. שוב אינם סופרי מופת. לא לחסד הם ראויים אלא לשבט. ולא עוד, אלא שקנה המידה האסטתי והאומנתי... הורד מגדולתו... הוא התקין מד ערך אחר: האהבת ישראל הוא קנה המידה... ". כך, בנימה מבודחת קימעא, תיאר לימים את רושם הופעת הקובץ החדש, חברו ויריבו של קריב, ישראל כהן.[25]

קריב כתב את המסות הללו בשנות השואה ותחת השפעתה,[26] כדבריו במבוא:

> כותב הדברים האלה רואה צורך להטעים כי רוח הבדיקה [של הספרות העברית על בסיס יחסה אל העם - א. ב] ניעורה בו למזמן שהחלו מגיעות הידיעות הראשונות על השמדת אוכלוסי ישראל באירופה. הבחינה היהודית כלפי הספר והחיים, שבת קולה ליוותהו תמיד, נתגבשה לו מאז ליסוד מוסד.[27]

24 מלבד עיסוקו באבירי הספרות העברית, ביאליק, שלום עליכם, עגנון וחבריהם, קריב שם עינו לטובה על סופרים שאותם כינה 'הדחויים' בשדה הספרות של דורם: א"א קבק, ז"י אנכי, מ. סיקו ואחרים. המעיין בהקדמה שכתב קריב לעיסוקו באותם 'דחויים' (עמודים 108-109) ימצא כאן את תמצית השקפתו על העיוות שעיוותו חלק מסופרי הזרם המרכזי את דמותו של עמם.

25 מאזניים מח, טבת תשל"ט.

26 גם אחרי אכזבתו מהמהפכה הקומוניסטית, לקח זמן עד שיבשיל בקרבו מהלך זה כלפי סופרים עבריים, כמו שתיאר יפה דב סדן: "מעשה שכתבתי מאמר וענינו כשמו: "כנסת סופרים אצלנו", וסירבו ארבעה עורכים לפרסמו, ואברהם קריב, ששמחתי למסור לו עריכת מוסף "דבר", בכללם, ואפילו בראשם. והיא לי עדות, כי אותה שעה לא היה ברביזיה [= בחינה מחדש, הערכה] ; ואפילו אם ביצבצו בו ניצניה, לא היה מאושש בה. כי מה שאמרתי באותו מאמר לטובת רביזיה וזכותה להלכה ולמעשה אמרתי; דהיינו, כי הערכת ספרות וסופריה אין בה לא טאבו ולא דוגמה ולא אפיפיוריות; ואדרבה הספרות וסופריה היא כפנקס העשויה והחייבת שתתבקר יום־יום, שעה־שעה, והשאלה אינה לזכותה של הרביזיה אלא למהותה, שכשם שיש ביקורת יש לא בלבד ביקורת־הביקורת אלא אף ביקורת־ביקורת־הביקורת. וטעם דחייתו של אברהם קריב היה, בערך, כטעמו של אותו גדול, שביקש לחמוק מפולמוס הגט מקליווא: שלא להבזות בעלי קרנַיִם בעיני המון־עם. ולא יצאו ימים מרובים והוא שהטיל פולמוס, שהיה מכלל הפולמוסאות הגדולים והקשים, אך גם המבורכים, בדעת־הקהל שלנו".

27 הוא אינו מרחיב על הלכי רוחו, וכיצד השואה השפיע עליו, אולם ראוי להזכיר בהקשר זה דבר חריף שכתב ח"צ קורניק ('שפוך חמתך [ת"א תשל"א] עמוד 15): "ואחרי קריאת ספר זה [של

משעה זו, שבה נתפרסמו דבריו של קריב, היוצאים מליבו הכואב, הוא הפך לאיש מלחמתם של רבים מן הסופרים והמבקרים בארץ. מלחמה זו לא הרפתה את רוחו ולא החלישה את כוחותיו. אדרבה, היא חידדה את ביטויו, הבהירה את מחשבתו, ונתנה חריפות ולהט בכל דבריו.

וכך תיאר זאת שלום קרמר:[28]

> אברהם קריב אינו מבקר ספרותי סתם שאומנתו בכך, אלא מבקר שיש עימו שליחות להגיד לאומה את אמיתו האחת היוקדת בקרבו בחינת - אש עצור בעצמותי - גדולתו כמבקר מבוססת קודם כל על השקפת עולם ברורה, על תפיסת תרבות קיצונית, אך שלמה בתוך עצמה, מלוכדת ומבוצרת, ואחר כך השכלה עברית נרחבת, המקיפה את כל נחלותיה של הספרות העברית, הישנות והחדשות, על סגנון אישי מקורי, שיש עמו חריפות מרובה, אמירה חדה ושנונה עד כדי ניסוח אפוריסטי ועל לשון עברית, שריח של תורה ומליצה עולה ממנו, משנת ראשונים ואחרונים, ניב מקראי וביטוי תלמודי בתוספת נופך של חדשנות. גדולתו של קריב אינה מוטלת בספק, אבל מותר לנו להתווכח עימו. משהאידיאות וההיסקים שלו תובעים להם זכות של דעה מכרעת לעיצובה של תרבותינו, מותר לנו להתווכח עימו.
>
> זה כעשרים שנה קריב עומד בפרשת רביזיה של של הספרות העברית החדשה, חשבון גדול הוא עושה עימה ולא נתקררה דעתו עד שגזר את דינה לשבט. זה כעשרים שנה אינו פוסק מפיו הקיטרוג, שספרותינו החדשה מועטה להכאיב ולהכעיס את חייה של האומה הגולה, שיקצה את דמות היהודי וקיפחה את אורה הגלוי והגנוז.[29]

קריב - א. ב] אנו יודעים כי מנדלי מו"ס במחילה, היה שקרן זקן שכתב סיפורי איבה על אבותינו הקדושים, ודוד פרישמן היא דובר שקרים חסר בושה שזיהם ברפש את נוטרי גחלת היהדות, ושני שקרנים אלו נתנו מזון רוחני ליוליוס שטרייכר עורך השטירמר".

28 מחניים ס"ד עמוד 104.

29 הרב מ"צ נריה (בשדה הראי"ה עמ' 316) תיאר את קריב כמי שרב את ריבה של העיירה היהודית, וקיווה שיהיה מי שיעשה זאת לישוב הישן: "הישוב הישן עוד טרם מצא את גואלו. דמותו סולפה עד בלי הכר. קרה לו מה שקרה לעיירה היהודית הגלותית. למרות שזו נאבקה קשות ומרות על קיומה עם מציאות איומה שנכפתה עליה על ידי גזירות והגבלות ואותה המציאות היא שגרמה לכל מיני תופעות שליליות, בכל זאת גילתה חיוניות מפליאה והעמידה בנים לתפארת. אף על פי כן נאחזו שני דורות של הספרות העברית החדשה דווקא בהופעותיה השליליות והשמיצוה והשפילוה עד עפר אף הם התעלמו והעלימו את כל. והנה דווקא בשנים האחרונות זכתה העיירה

עוד מדברי ישראל כהן, המצביעים על ההערכה לה זכה אף ממתנגדיו:

העליתי כמה הנחות של קריב והשגתי עליהן כמה השגות, וברור בתכלית הבירור, שלא יצאתי ידי חובתי כלפי קריב לא בתוכן ולא בצורה. בתוכן, משום שדעותיו של קריב חצובות מן השיתין ויש להן שרשים ושרשי-שרשים. ואני לא הבאתי כאן אלא פיסקאות קצרות מדבריו, שהן כעין נציגים להשקפותיו והוא רשאי לומר, ובדין, נציגים אלה לא נציגי הם. ובצורה - משום שקריב נשתבח בסגנון עברי מקורי, שסודו ידוע רק לו, ואין למסור את דעותיו אלא בלשונו שלו, ולמחשבתו של קריב ולסגנונו חותמת ופתילים מיוחדים. ושום אמנון או תמר לא יוכלו ליטלם ממנו ולהתהדר בהם. שאולים או גנובים יהיו בידם. אבל לא רק צורה ותוכן משלו, אלא גם דרכי כתיבה משלו, שאביזריה הם: הקידוח והניתוח, הציטוט והחידוד, השחזת הקולמוס והפולמוס, הבקיאות והחריפות, השנינה וההיתול, חכמת ההרצאה ואמנות המסה, תפארת ההבעה ויפי הליטוש. קריב קנה את עולמו גם באלה. בלא יודעין הוא מפתה את קוראיו ואת שומעיו, וכביכול משחדם שוחד-יופי, ואפילו אינם מסכימים עמו, הריהם מוקסמים מדבריו ודרושה שעה ארוכה עד שיוחזרו כושר שיקולם העצמי וכוח התנגדותם לדעותיו.
מעלתו הגדולה של קריב, שהוא מבקר בעל תפיסת-עולם שלמה, שלא כמבקרים רבים, שקנה-מידתם בהערכתם הספרותית היא ארעי, בן-חלוף, וממילא יש במשפטיהם הרבה מן הקאפריזה; קריב התקין עצמו לבקורת, הכשיר לו כלים משלו והוא ניגש אל היצירה המבוקרת בידיעה ברורה מה הוא מבקש הימנה. ההן שלו יונק ממעמקי נפשו ומעיקרי אמונתו, והלאו שלו נעוץ במסכת היתר ואיסור שגיבש לעצמו. כל משפט ממשפטיו הם עצם ולא מקרה. לפיכך אנו מוקירים אותו ואת דבריו.

ומרשים לראות איך החולק עליו לא פוסק מלהצביע על מעלותיו:

... בקרתו של קריב נובעת מתוך לב מלא חרדה לעתיד ישראל ותרבותו. הוא עומד על מצפה גבוה ומשקיף מעליו על המתחולל בשדות חיינו השונים, ואת מה שהוא רואה יגיד לנו בלשון אזהרה, בלשון תוכחה ואף בתחנונים. ואם אנו מרגישים לפעמים הפלגה לצד אחד, הרי זה מחמת אותו טעם שהזכרנו ביחס למנדלי ולתנועת התחיה, הוא משתדל להפנות זרקור חזק בעל אור מרוכז ביותר אל הליקויים והמומים בספרותנו ובחיינו. הוא קושר קטגוריה על כנסת-ישראל

וקם לה גואל אשר קבל על עצמו להחזיר עטרה ליושנה - הסופר אברהם קריב ז"ל אשר רב את ריבה מידי משמיציה".

שבמדינה מתוך אהבה גדולה ותמה אליה ומתוך יחס של יקר ליוצר העברי ולדור הראשון למדינה המחודשת.
קריב תנא הוא ופליג. הוא ביצר לו מעמד של כבוד בספרותנו ובעולם המחשבה שלנו, הופעתו היתה בסערה מתסיסה ומרעננת. הוא הוציאנו מן השיגרה וכפה עלינו בדיקה חדשה של מושגים וערכים, דעות ומשפטים. אפילו לא נסכים ולא נקבל את מסקנותיו, הרינו מתבשמים ממנו תמיד ובמחיצתו אנו שרויים במצב של התעוררות. הוא מכריח את בר-פלוגתא שלו להצטייד במיטב הידיעה וכלי הויכוח בכובד ראש ובריכוז הנפש.

וכך תיאר שבתי דניאל[30] את ספרו של קריב 'נרתק את השלשלת':

ספרו של אברהם קריב בדורנו הוא ספר מלחמות מראשיתו עד אחריתו. ספר מלחמות על היהדות בדור ובדורות... יש מנהג בישראל, שבכדי לתקן עוול, איש או אשה נכנסים לבית הכנסת ומעכבים את הקריאה. אברהם קריב עיכב את הקריאה של הספרות העברית. בפעם הראשונה אחרי מאה וחמישים שנה הוא אמר - עימדו וחישבו מה יש בספרות זו. רבים ביקרו את הספרות מבחוץ, הוא בא מבפנים וכליו הסיפרותיים עימו.

ויפה סיכם דב סדן את השפעת דבריו של קריב:[31]

הבודק בו באותו פולמוס, אם בשיטיו אם ביניהם, מוצא, כי גם טוֹבי משיגיו לא פחות משבאו ללמדו נמצאו למדים ממנו, והצד השוה הוא: שלא כתחילת הויכוח - סופו. כי הנה כמעט שנשכחה להם למשיגיו נקודת־המוצא, והיא ההנחה המקובלת, כי הערכתו של פרישמן על מפעל־סיפורו של מנדלי, כפי שבאה על ביטויה בפתח שלושת הכרכים - דהיינו, כי לפנינו עצם מציאותה של כנסת ישראל כאמְתה, וכי הערכתו של ברנר על הערכת עצמנו בשלושת הכרכים ההם, היא עצם ממשותה של נפש איש ישראל כאמְתה, שוב אינה הנחתם של המשיגים ההם, והנחות אחרות, מהם מְפלטים שלא מן הענין, בפיהם, ועל־כל־פנים שוב אין הנחתם של פרישמן וברנר כשרה כמושכל בהוראה ובחינוך, כדרך שנראה לפני דור, ביחוד בעיני טיפוס המורים, בחורי־ישיבה שנתפקרו ומחמת תסביכי מריבתם עם הוריהם וסביבת גידולם לא נפטרו ממידתם של אותם מישראל שהם שונאי עצמם, ודבקו בהם תלמידיהם, גם אם עולמם היה והנהו שונה ואחר.

30 שנה בשנה תשכ"ז עמוד 16.
31 benyehuda.org/read/51460.

חשוב לציין שביקורת זו, משמעותה רחבה יותר מעצם הביקורת, שכן היתה בה אמירה משמעותית על טיבו של החינוך שניתן בארץ באותה תקופה, כמו שכתב דב סדן:

> אמנם, נקודת־אחיזה לקטרוג, ביחוד בשדה־החינוך בארצנו, שכן הטיפוס המצוי של המורה שלנו, שהטביע את חותמו בתלמידי הדור, היה, מבחינת הביוגרפיה המצויה שלו, בחור־ישיבה שנחמץ וחמיצותו אכלה בו, על דרך מריבת־סתר עם אביו בבית, עם מלמדו בחדר, עם רבו בישיבה וכדומה, ואם ניערת אותו יפה־יפה מצאת כי מתחת לשלהבתו של מה שנקרא לו רוח־התחיה, עוד עָמם רמצוֹ של המשכיל שנתאחר. אבל דומה, כי תחת להרבות בקטרוג על המורה, ראוי היה לערער על חומר־ההוראה, שהממונים עליו לא מעטים היו בהם עשויים כאותם המורים.

וכאן הוא מצביע על החיבור בין שלילתו של קריב לבין יצירתו בעלת התוכן החיובי:

> וביותר ראוי היה לבעל־כשרון כקריב לא בלבד להרבות ולהעמיק במה שעשה, ויפה עשה, הלא היא הטלת הזרקור על מי שראה והראה את כוליות חיי היהודים, כאשר ראו והראו רבים וכן שלמים, אלא בעיקר לצרף את עצמו ולהוסיף להם ולמעשה־תיאורם וציורם, ומחברתו הקטנה על ליטא מכורתו מרמזת, כי היה בכוחו להעמיד גאלריה של דמויות וטיפוסים, מעולמה של הלמדנות והמוסר, הראויים ואף מסוגלים לערער עד היסוד את יחידות התיאור שמנדלי נטלו, כסברתו, ושכמה וכמה סופרים נחשבים וראש להם פרישמן בקלוּת־סברוֹ וברנר בחומרת־רוחו, הניחו בידו כמין מונופולין גם מעֵבר למקומו ומעֵבר לשעתו.[32]

3. יחסו של הרב צבי יהודה קוק לקריב[33]

כחלק מעיסוקנו בביקורת שהייתה לו על סופרים חשובים, והבנת מקומה בעולם

32 כך תימצת את הסוגיה באופן קצר וקולע, בעילום שם, אדם שאינו מבקר מקצועי או איש ספרות (מופיע בקישור: bit. ly/4eX4TVX): "אברהם קריב... קם בספר הזה [עטרה ליושנה] לתבוע את עלבונה של יהדות מזרח אירופה. הוא חיפש, הוא אומר, בכל כתבי מנדלי, ולא מצא מקום אחד שבו המילה 'יהודי' מופיעה לשבח ולא לגנאי. בדם לבו הוא מעמיד מול כסלון ובטלון וקבציאל את כל הטוב והיפה בעיירה, בשטעטל, ברחוב היהודים: את הצדקה וגמילות החסד, את יראת השמים, את ההתעלות הרוחנית, את נקיון הכפיים למרות תנאי החיים הקשים; את הישיבות, את הרבנים שגם גויים הכירו בחכמתם ובנדיבותם; את הצעירים הנושאים בעול כל התנועות כולן, סוציאליזם, קומוניזם, ציונות; הוא מזכיר לנו שהחלוצים העולים ארצה וזונחים מקצוע ומשפחה למען עבודה חקלאית קשה, אנשי 'השומר' ו'בר גיורא', מנהיגי מדינת ישראל הצעירה - כולם מתוך העיירה הזאת והרחוב הזה יצאו".

33 אגב קשריו עם הרב צבי יהודה נציין, שר' חיים ליפשיץ (שבחי הראי"ה עמוד ד') מספר שקריב

התרבותי-רוחני בזמנו ראוי לעסוק ביחסו של הרב צבי יהודה אליו. בקובץ "גדול שימושה" (עמוד קלג) מספר הרב אברהם רמר שהרצ"י היה קורא לקריב - "אברהם מנפץ אלילי הספרות העברית החדשה", ביטוי המוצא את הדומה בינו לבין אברהם אבינו שניפץ את האלילים במקום לידתו. מעניין לציין שביטוי זה ביחס לקריב מופיע גם אצל העיתונאי דוד לאזר[34] (שגדל אמנם בבית דתי, אבל היה אחר כך חבר בשומר הצעיר):

ועל בסיס זה כתב ח"צ קורניק (שפוך חמתך, ת"א תשל"א עמוד 15) מאמר בשבחו של קריב וסיים: "ואנו נאמר לר' אברהמל'ה המנפץ - יישר כוחך ששיברת ויעזור לך השי"ת שתהא כותב וכותב וכותב ועד שיבוא משיח צדקנו, ואו ישובו כולם לתורת ה' וינפצו את אליליהם בעצמם".

מכתב שכתב לו הרצי"ה מלמד עוד על יחסו אליו, וגם מוסיף להבנת מקומו ועמדותיו:

ב"ה ג' אייר תשי"א

כבוד מר אברהם קריב,

שלום.

בימים אלה הגיע לידי ספרו הנחמד "אדברה וירוח לי", והנני בזה להביע נחת רוח וישר כח על האמת והצדק והעז וההדר שבדבריו אלה. אע"פ שאפשר אולי ללמד זכות על כמה ממכאיבותנו אלה, שמתוך גודל הצער על צדדי הדלדולים של חיי

היה שותף לעיתים להתכנסויות של חוג הראי"ה: "ר' אברהם נח בראון המנוח ואני, הגינו את הרעיון שכדאי לייסד חוג שיעסוק בעיון בחיבורים המחשבתיים של הרב. זכיתי להיות הרוח החיה בארגון חוג הראי"ה בבל שבוע הרצו בפני החוג הרב צבי יהודה והרב הנזיר זצ"ל. הספקנו לעבור על שני חלקים של אורות הקודש ואורות התשובה ועוד. בחוג השתתפו אישים ידועי שם ובהם מי שעתיד להתמנות לנשיא המדינה רבי זלמן שז"ר ז"ל, ד"ר משה זיידל ז"ל תלמידו המובהק של הרב. גם הסופר ש"י עגנון המנוח היה לעיתים משתתף בעיוני החוג, הסופר אברהם קריב ורבי אליעזר מאיר ליפשיץ ז"ל".

34 מעריב י אלול תש"ל (11/9/70): "אברהם קריב... לזכותו יש לומר כי גם אם אין מסכימים לדעותיו, נעים לקרוא את דבריו, ונעים לראות כי גם בהגיעו לשיבה לא נס ליחו ולא דעכה השלהבת הפולמוסית בליבו. הוא ראש מחנה ה'איקונוקלאסטים' שלנו, אותם מנתצי התמונות והפסלים בביזאנטיון הנוצרית, אשר בהשפעת היהדות והאיסלאם יצאו בתנופה רבה נגד פולחן הקדושים ותמונותיהם. לאחר שניתץ קריב את פסליהם ותדמיתם של מנדליי, פרישמן ברנר... על הדמות המסולפת, אליבא דקריב, של היהדות, שהציגו ביצירתם, התלבש הפעם הסופר, המסאי, וחוקר המקרא החיפאי על אחד העם... כשהקטגור הנזעם קריב משמיע את דברי הקיטרוג שלו... על סילוף דמותו של אדון הנביאים... לאחר דברי הביקורת הקטלנית של קריב על מנדלי וכו', רצינו לרגעים להתחנן... ולומר לו בנוסח מקראי - לו אחד העם יחיה בפניך, אך כנראה אין רחמים בדין".

הגלות הגיעו לכך, בבחינת "אין אדם נתפס על צערו", ואע"פ שאחרי כל מדת ההפסד המרובה שלקינו בה על ידם נשאר גם הערך החיוב שלהם לשלילת הגלות וגם לפיתוח הלשון והספרות בכלל - גדול מאד הצורך והחיוב לברר את החשבונות האלה. אשרי חלקו שנתגלגלה זכות זו על ידו. יוסיף ויוסיף נא לזכות את הרבים, בטיהור אוירתנו התרבותית. הדברים טעונים המשכה והשלמה היחס לשאר חלקי הספרות.

בחבת ישר נאמנה ובברכת האור המתחדש על ציון וירושלים וכל מקראיהן.

וע' "אגרות הראיה" אג' תמ"ה[35]

צביהודה הכהן קוק

כלומר, הרב צבי יהודה, מעריך מאוד את עשייתו של קריב, ואף משווהו לאברהם אבינו, כנזכר לעיל, אבל רואה לנכון להעיר לו שיש ללמד זכות על אותם סופרים שהוא מתקיף, ולראות שתי נקודות זכות בעשייתם: "החיוב שלהם לשלילת הגלות וגם לפיתוח הלשון והספרות בכלל".[36]

4. ביקורת כללית על המצב במדינה

קריב הקדים את זמנו בראייתו את כיווני ההתפתחות החמורים של החינוך והתרבות במדינת ישראל ואת הסכנות הכרוכות בהם. במקביל לביקורתו על סופרי העבר, הביע קריב דעות ביקורתיות על מדינת ישראל ועל הכיוון המסתמן שבו היא צועדת, מן הבחינה התרבותית והרוחנית. אף כאן היו דעותיו חריגות בזמן השמעתן ובסביבה שבה הושמעו. הוא קרא להתרחק מאידיאל ה'נורמליות', ולשאוף להפוך את המדינה 'הדום לשכינה'. דעותיו בעניני הרוח של המדינה החלו להתפרסם כבר בחוברת 'אדברה וירוח לי', וביתר הרחבה בקובץ 'עטרה ליושנה' (תשי"ז), אך בעיקר בספרו 'נרתק את השלשלת' - מאמרים והרצאות על העם והמדינה' (1965).

35 "אני חושב כל סגנון ספרותי המטיל ספק בתכן היהדות, לעומת עבודות זרות, למעשה רדיפה לכלל ישראל, ששום כשרון ושום חכמה שבעולם לא יוכל לכפר ע"ז... אדע ג"כ לדונו בזה שדבריו יוצאים מקירות לבו ומכאובי ספקותיו אוכלים את כליותיו. אבל במה חטאה האומה העלובה, שנרשה להוסיף על יגונותיה ועלבונה, מידי שונאיה הזרים, גם מכות כאלה מבית מאהביה בניה? ומתוך כך לא יכלתי להתגבר על עומק צערי, שנצטערתי כמה פעמים מהופעותיו הספרותיות של כבודו, עד כדי מדה זו שאוכל להשתתף בעבודת "העתיד" " (אגרות ב' עמ' צ'). האגרת נשלחה לש"י הורביץ, שבקש מהרב להשתתף בקובץ הקרוי "עתיד", כשמו על עתיד ישראל, הרב סרב כאמור.

36 נציין שגם מרן הרב קוק (שמונה קבצים א, תשע"ו-ז) מתייחס ל"ספרות החילונית" בצורה הרואה את הטוב לצד הרע, ע"ש.

בייחוד השמיע קריב דברי ביקורת על החינוך העברי במדינת ישראל, אשר במקום לחבר את חניכיו אל עברו של עמם, הוא עושה את ההיפך מכך, והופך את הנוער העברי למנותק משורשיו הלאומיים והתרבותיים. ביקורתו הספרותית של קריב, הפונה ליצירות העבר, וביקורתו החינוכית-פוליטית העוסקת במדינת ישראל שבהווה, שורש אחד להן, וכך ראה זאת קריב עצמו.

כדוגמא לפועלו בתחום זה, נביא חלקים משני מאמרים. הראשון עוסק בסרטים המוקרנים בבתי הקולנוע, והשני בספורט. וכך כתב על הקולנוע:[37]

> בארצנו נטוש ויכוח על טלוויזיה - להכניסה אלינו או לא להכניסה. על דבר הקולנוע לא היה אצלנו מעולם ויכוח מעין זה. הוא לא דפק על דלתנו, כדרך הבא מן החוץ, אלא כל השערים נמצאו פתוחים לפניו לרווחה, כאילו לו ציפינו מאז. והנה הוא בתוכנו ובה במידה גם אנחנו בתוכו.
>
> אנחנו בתוכו הרבה יותר משאנחנו בתוך תרבות עמנו ומשאנחנו בתוך תרבות בכלל. אם נצרף למניין אחד את פוקדי תרבות לסוגיה ועניניה השונים, אין ספק שפוקדי הקולנוע בלבד מרובים הם במניין. יום יום, יום יום, משעת מנחה ואילך, ויש גם משעת שחרית ואילך, ממלאים את בתי הקולנוע רבבות עם מכל השכבות ומכל הגילים ועינם צמודה אל הבד, שמשם שופע להם מזון נפש. בית הקולנוע הוא מקום הנהירה בכל ישוב כל שעה שפתוחות דלתותיו, אך בייחוד הריהו אבן השואבת של שעות הערב. ערב וקולנוע כמעט נעשו מושגים צמודים וכאילו לא נברא ערב אלא בשביל הקולנוע.
>
> מי שסבור שמקומו של הקולנוע בשולי חיינו, טעות היא בידו. הוא שוכן במרכזם. הוא מורה החיים הגדול של דורנו. הוא הפוסק הלכות וטובע הליכות. הוא! הוא! ואילו עשה כן מדעת, היו רבים מתקוממים לו. אך עיקר כוחו שהוא מורה גדול בבלי דעת. שהרי דרך כלל אין כוונתו אלא לשעשע את הצופה וכלל לא להשפיע עליו. השפעתו באה שלא מדעת ובהיסח-הדעת, ואין מי ואין מה שיוכל להתחרות בה להיקף ולעוצם.

כלי זה אינו שלילי במהותו ולכן:

> בכוחה של השפעה זו ניתן היה לחדש את העולם, אך להוותו של עולם כיוון עצמו הקולנוע לצד שכנגד. הוא נעשה סוכן רב-תושייה של כל היצרים הגסים והרעים שבאדם, של כל מציאות נאלחה ושל כל דמיון נאלח. הפושע בכל פרצופיו הריהו אזרח רענן במלכות הקולנוע. העולם התחתון, עולם חבוי דרך כלל, שמסתיר

37 ניב המדרשיה תשמ"ה-ו עמוד 306.

עצמו מעין שמש ומעין הבריות, מגיח ועולה לפני הצופה בכל עירומו: הנה הנני! המרתף האנושי הוצג לראווה-דרעווא: בואו חזו בי! תורו להנאתכם בכל המבויים הזהומים שבתוכי! האדם שעל בדי הקולנוע הריהו לעתים קרובות אדם שמחוץ לגדרי יישובו של עולם, אדם שמסתייע באגרופיו או שעושה דין לעצמו באקדוחו.

... כללו של דבר, כל שהחברה פוסלת, כל שהחינוך מבקש לשרש, בא הקולנוע ומעלהו על בדיו בכל הדגשים החזקים, בכל הפלפלים החריפים. על בדיו ניתנים שיעורי הסתכלות והמחשה במסכת שחיתות וקלקלה לגווני גווניהן, וכלל לא על דרך ההוקעה, נוסח "החטא ועונשו", אלא בפירוש על דרך ניחותא. הפסול מוגש בחזקת ואריאנט אנושי, שיש בו יכולת, זריזות, כוח תחבולה ואפילו ליבוב.

... הקולנוע עוקר את צופיו מהמציאות שהם נתונים בה ומחליפה במציאות משלו, חדשה לערבים, מציאות שהוצקה בה חיות יתירה ומובלטת על הבד הגדול הבלטה יתירה, כאומרת: אני ואפסי עוד! המציאות שלהם, של הצופים, נראית כעין פטיט לעומת מציאות זו הקמה לעיניהם ופורצת לתוך נפשם ומשתרעת לכבוש את מלוא חלל-הנפש.

והמציאות שהקולנוע ממחיש לפני צופיו איננה רק שונה מזו שלהם, אלא היא מציאות סותרת לה, כל תורת החיים הגלומה בה הפוכה מזו שלהם. במציאות שלהם עדיין קיימים כל מיני "לא", על כל פנים להלכה, ואילו זו שעל הבד אין בשפתה כל עיקר המילה "לא". הכל שרי בה. רובה ככולה מציאות ללא סייגים, ללא גדרים, מציאות שמעבר למושגים שפלות, תועבה וכיוצא באלה. מציאות של בני אדם מרחרחי טרף ככלבי ציד.

וחידוד הבעיה הוא:

פריצות ושחיתות ושבע תועבות היו מצויות בכל תקופה, אך מעולם לא הופגנו אלו לפני קהל-עם מתוך אי-בושה כזו; מעולם לא הוקם מנגנון כביר להגדיל ולהאדיר תושיית האדם הריקא, הגס, הפלילי; מעולם לא נוצר בשום חברה אנושית צינור-אדירים להריק על מיליוני בני-אדם חמרים המפלגים את הנפש. הקולנוע הוא פרי-באושים ממין חדש של הציוויליזציה המודרנית. ואנחנו אוכלים מפרי זה בכל פה, אבל לא בלי "הכשר". ה"הכשר" מתנוסס על הבד לפני כל הצגה: "הורשה מטעם המועצה הציבורית". ללמדך: שליחי ציבור היו הצופים הראשונים וענו אמן! נשווה לפנינו חנות גדולה של בשר, שהכל יודעים שמוכרים בה כל טריפה, ועל משקופה תלוי שלט גדול מטעם הקהילה: כשר! בדורות עברו לא חזו בדמיונם אפילו בעלי דמיון רע נימוסים כאלה.

והבעיה אינה רק בהשלכות המעשיות הגלויות:

> ולא בכרוניקה פלילית בלבד ובעקבותיו של הקולנוע בהליכות חיינו מתמצים הדברים. החזיון הוא הרבה יותר עמוק גם במהותו וגם בתוצאותיו. הקולנוע מתמודד בגדולות. כל שנטעה בתוכנו תרבות ישראל במשך כל הדורות הולך ונעקר מן השורש יום יום, ערב ערב בבתי הקולנוע הרבים שבארצנו. כל הגדרים שגדרו אבותינו דור אחר דור נפרצים והולכים על ידי משפיע כביר זה, שפועל בתוכנו בלא הפוגה. כמאה וחמישים סרטים לשבוע, אלפי סרטים במשך השנה - יש בכוחם של אלה לשנות עצם קלסתר האומה. חכמינו קבעו: שלושה סימנים באומה זו - רחמנים, ביישנים וגומלי חסדים. חכמים בדורות מאוחרים לא יוכלו לצרף קולם לקול החכמים מדורות קודמים. מחצית היובל של קולנועיות אינטנסיבית והאומה אומה אחרת בכל תכונותיה, אומה שחותמה תרבות אדום ותרבות הוליבוד...

והוא מסיים ואומר:

> מאמר זה אינו מגלה נסתרות. הדברים גלויים וידועים לרבים. לפרקים גם נפלטות מפי נואמים או אנשי עט הערות של גנאי על חשבונו של הקולנוע. אך אין פוצה פה לומר לשטן: הרף! מה טעמה של זו העמידה מנגד? עיקר הטעם, כנראה "דמוקרטי". אין להתערב מגבוה באורחות חייהם של הבריות. אך כלום מתירה המדינה את המסחר בסמים משכרים מפני דרכי דמוקרטיה? כלום מותר מטעם החוק הדמוקרטי למכור מזון שמכיל אחוזים של רעל? ומה שאין מתירים בשביל קיבת הגוף, למה יהא מותר בשביל קיבת הנפש? בשל ביבים נושאי זוהמה אסרו אצלנו את הרחיצה בים, אך כשביבים למאות מריקים בכל ערב זרמי זוהמה אל נפש המוני עם, אומרים: הדמוקרטיה גוזרת שתיקה!

מאמר נוסף בו מחה על התרבות השלטת נכתב בשנת תשט"ז ונושאו - הספורט ומקומו בחברה הישראלית.[38] מאמר המצטיין בציניות יתירה, המלמדת על כאבו של קריב:

> צא וראה שום חכמה ושום מדע, שום אומנות ושום אמנות לא זכו לאחד בששים מאותו פומבי שזכה לו הספורט מאותה חיבה יתרה שנודעת לו. הספורט איננו עניינם הפרטי של העוסקים בו, אלא לעולם עניינם של הרבים הוא. של רבי הרבים. צופיו נלהבים ומולהבים לא פחות ממקיימיו, המוני אדם נמשכים אל מלכות הכדור כפרפרים אל האור. ידועי אושר הם כשזוכים לחזות במחזה הגדול

38 נרתק את השלשלת תשכ"ה עמוד 79.

של העפותיו וקליעותיו של הכדור טלטוליו וגלגוליו מיד ליד ומרגל לרגל. אבל גם המקופחים שלא זכו לזון עיניהם בתפארת המחזה, לא נשכחו הלילה מן הלב ולא נתקפחו כליל. יש עיתונים מיוחדים שמכריזים ומודיעים על כל מעשה ממעשי הספורט באותיות ששיעורן כגלגל חמה. גם כל יתר עיתוני שחרית וערבית שלא מעטים הם, מפרישים מדי שבוע בשבוע יריעה הראויה להתכבד בשביל להודיע לעם היושב בציון כל שנתרחש ונתחולל במגרשי הספורט באשר הם. ודבר הלמד מאליו שכל החדשות הללו, מסתייעות בתצלומים שמראים את הספורטאים במלאכתם אחור וקדם, כי טוב מראה עיניים. והמעט לנו כל אלה, הרי אחרי תריסר מכונות הדפוס או לפניהן הולך הקול, קול ישראל המבשר גם הוא לעם ועדה דבר קציר 'הנקודות' וקציר 'האפסים', מי למי תקע 'גול' וכמה תקיעות היו בכל ערי המדינה ומושבותיה.

והוא משווה את הפרסום לו זוכים, או לא זוכים דברים חשובים:

מעשים לתפארת ולתושיה, המצאות חשובות, מאמצים והישגים בכל ענפי המחשבה, היצירה והעשייה, ספק מגיעים לאוזנינו ספק אינם מגיעים. על גיבורי הדור על אדירי המעש, על מציבי גבולנו אל מול לועי האויב שומעים אנחנו רק לאחר שקופדו חייהם ואילו על מעיפי הכדורים ובעלי שאר העיסוקים הבטלים שנתקדשו בקדושת הספורט תוקעים ומריעים בכל השופרות המצויים בידנו והמיומנים שבהם שמם רץ לפניהם ושגור בפי כל ילד בישראל מדן ועד אילת.

ויש לדבר השלכה חינוכית:

ואם כן איפוא למה ישקיעו בני נוער מישראל מעייניהם בתרבות עמם ובתרבות העולם, בזמן שהיכולת בידם לקנות חיבת עם וגם לנחול כבוד וגדולה ע"י משחקים במגרשי הספורט אשר נבנו למענם ביד רחבה. ואם ידם או רגלם תעשה חיל יצאו למסעות על חשבון העם לכרכי העולם לייצג את מדינת ישראל. בנוהג שבעולם אדם צריך לשלם שכר כל הנאה שהוא נהנה, ואילו הנהנים מן הכדור הכול גומלים עמם על הנאתם, ולא עוד אלא שמעמדם מעמד שליחי ציבור ומזכי הרבים ומה יעשה הבן הנבון ולא יקדיש את מיטב הפנאי שלו לכדור, מובחר שבכלים, האוצר בחללו הריק כל פיתויי העולם ולהנחיל אוהביו יש ויש עמו עד בלי די, בואו ונחלוק כבוד לכדור אשר לו ההווה ושבעתיים לו העתיד לאושרנו הרשות נתונה בישראל להביע ברבים גם דעת יחיד ודעת יחיד אומרת ספורט לעם כן, אבל רק בכדי שיעור תועלתו בלבד, ובשוליהם של דברים שהם צרכי נפש ולא מעליהם ולא תמורתם. אנשים שהספורט היא אומנותם אינם אלא מבלי עולם. נמחוק את ההפרזה המעטרת את הספורט שהיא בהכרח על חשבונם של

> עניינים חיוניים רבים. ניטול ממנו את הפומבי שאינו מגיע לו כל עיקר. קבוצה ספורטיבית פלונית שמנצחת קבוצה ספורטיבית פלמונית יבושם למבושמים. אבל אין זה מאורע לאומי שקול ישראל מצווה להריע עליו יישאר המאורע מצומצם לאותו מגרש שבו התחולל. ישחקו הנערים כאוות נפשם אך לאו דוקא לפנינו.

שנים אחר כך, שב לעסוק בנושא, והשווה את המצב לתקופת כתיבת המאמר הראשון:[39]

> השתלטות של מי או של מה כמוה כמחלה שבעודה באיבה אין נותנים את הדעת עליה עד שהיא לופתת את קרבנה לפיתה ניצחת בהיסח דעת שכזה השתלט הספורט על חיינו בשיעור לא ישוער לפני י"ז-י"ח שנים עדיין הייתה התמיהה במאמר של כותב הטורים האלה שמפרישים מדי שבוע בשבוע ידיעה הראויה להתכבד בשביל להודיע לעם בציון כל שנתרחש ונתחולל במגרשי הספורט. כיום כבר יתמיה ה'הצנע' הלזה. אמנם גם אז לא היה הספורט נחבא אל מגרשיו. אף בכל ימות השבוע הקול הנושא שם ישראל כבר שקד להוציאו ממגרשיו ולהביא מעלליו לכל שבי ציון. אך חמישה ימים בשבוע יכולת לפחות לקחת עתון ביד ולהסיח את הדעת מקיומו של הספורט ועד מה גאה גאה למאז: את השבוע כולו הציף! כל יום ויום משׁשת ימי המעשה של אדם מישראל לרבות הימים המתוחים ביותר במדינה הנחרדים והנעצבים ביותר. מגדישים עיתוני שחרית ועיתוני ערבית כאחד עמודים עמודים ל'הוד סגולתו' הספורט ולא רק לעצם הספורט, אלא גם לסביבי סביביו שייכות כלשהי לתחום הספורט כבר מקנה ערך וחשיבות.

מאמרים אלו, הנראים בעיניים עכשוויות כתמימים, או במילים אחרות, גורמים לומר, הלוואי שאלו היו צרותינו, היו כנראה בשעתו, דבר בעיתו, לכל מי שרצה לשמוע, דברים החורגים מהמקובל.

5. כתיבתו התורנית

שיבתו 'אל שרשי היהדות' הביאה את קריב לעסוק בשני העשורים האחרונים של חייו במפעלי כינוס ויצירה תורניים.[40] הספר הראשון שבישר כיוון זה, הוא המבחר מכתבי

39 מחשבת ל"ב עמוד 25, תש"ד.

40 דב סדן (ניתן לעיין בקישור: benyehuda.org/read/51460) כתב: "כדרכה של דמות, שגילוייה עזים ומרובים, אף דמותו מרובת־הפנים של אברהם קריב אורבת לה הסכנה של צמצום־ראִיה, וממילא צמצום־הערכה. ואכן, סכנה זו לא נשמרה מפניה אפילו ההודעה הקצרה על פטירתו, שנתפרסמה, על נוסחה האחיד, ברוב העתונים, ושנחסרו ממנה לפחות עשר שנות־

המהר"ל מפראג (תש"ך) ובראשו מבוא מקיף על שיטתו המחשבתית של המהר"ל. לאחריו הופיע הספר 'שבעת עמודי התנ"ך' (תשכ"ח) בו ראה את החשוב שבספריו.[41] את סדרת הספרים הללו חותם ספרו המקורי 'מסוד חכמים - בנתיבי אגדות חז"ל' (תשל"ו) שנכתב בשנותיו האחרונות, גם בעת שקריב נאבק במחלתו וידע כי סופו קרב. נשים לב לעיסוקו בשלושה תחומים משמעותיים - תנ"ך, חז"ל ומהר"ל, ובכל אחד מהספרים ניכר שעיסוקו בנושא הוא משמעותי באופן הדורש השקעה רבה.[42]

וכך סיכם דב סדן את עשייתו בתחום התורני בהערכה:

> אילו היה סיפק בידו ונוסף על ספרו הגדול על תקופת־שׂגבנו הרחוקה ביותר "שבעת עמודי התנ"ך", וספרו הגדול על אגדת חז"ל, הנמצא עתה תחת מכבש הדפוס, וספרו הגדול על תקופת־חיותנו הקרובה ביותר - אסופת ערכי ספרות המוסר והחסידות, ספרים על העושר המרהיב שבאמצע הגדול - והרי על אותו אמצע רב־התקופות ומשופע־הרבדים, שהזרמים והאָופנות הרחיקונו מהם, נסב עיקר המלחמה, שהרביזיה הנידונית אינה אלא חלק בה...

ועם ההערכה ישנו גם הצער:

> וכשם שאנו שמחים על מה שהפיק עטו, עט־הזהב (כגון התקנת מבחר כתבי המהר"ל ומבואו להם), כך אנו מצֻערים על מה שלא הספיק להפיקו, אך רמזיו ורמזי־רמזיו, הזרויים אילך ואילך, מלמדים על רוחב מוּטוֹת־כנפיו, ומה עשוי היה להוסיף על מה שעשה בגודל בקיאותו ובעומק האינטואיציה שבו. ידענו כן ידענו,

עשייתו האחרונות, באופן שלא נזכרו כלל אחרוני ספריו, אלה כרכי כתביו הכנוסים, שפירסמם ברבים".

41 שם.

42 מעניינת אבחנתו של קריב שיש בה שילוב של ענווה ופיקחון (שנה בשנה תשכ"ז עמוד 24): "... ישראל שאני מדבר עליו הוא חלק מאותו משולש גדול - קודשא בריך הוא, אורייתא וישראל... אבל צריך ענק רוח כמו הרב קוק זצ"ל וגדולים כיוצא באלה לדבר על כל המשולש יחד. אני לפי כוחי המצומצם ולפי שורש נשמתי, אני מסוגל לדבר רק על חלק זה של המשולש, על עם ישראל. והאמת היא, בימינו לבוא אל הציבור הרחב בישראל, כמעט שאין פיתחון פה לבוא ולדבר על שני הדברים הגדולים - הקב"ה ואורייתא... צריך אולי להופיע נביא שיוכל לדבר, לכן בחרתי לי את הקצה הקל ביותר במשולש... אבל גם זה לא קל".
על רקע דברים אלו, בולט עיסוקו בתחום התורני. ספריו על התנ"ך, חז"ל והמהר"ל, שהוא כנראה מבדיל בין בינם לבין פנייתו הישירה לציבור מעל דפי עיתון, שם הוא מתמקד כדבריו, בישראל. ועוד כתב שם מתוך ענווה: "אין בי ממידת קוני. על הקב"ה כתוב 'וירא כי טוב' אינני רואה את מעשה ידי באור 'כי טוב' בין שאני מדבר ובין שאני כותב, מציק לי מה שלא אמרתי ומה שלא כתבתי".

כי רבים המערערים על האינטואיציה, וחובה לנו להודות, כי היא פרוזה לשגגות ורבים חלליה. אך מי מונה ושוקל חללי מי ומה מרובים יותר, אם בחללה של האינטואיציה וניחושה, אם בחללו של החיקור וניתוחיו. על־כל־פנים וַדאי הוא, כי סופר כאברהם קריב, שצלל בכל אוצרות ספרותנו, קניניהם ולשונם, ובא מהם וקסמים בידו, כוחו עמו לקיים את יצירו לאורך־ימים.

6. שבעת עמודי התנ"ך

כאמור, הספר בו ראה קריב את החשוב שבספריו, הוא שבעת עמודי התנ"ך. ספר זה לביקורת מעמיקה ונלהבת מאת פרופסור יהודה אליצור,[43] ונביא כאן את עיקרי דבריו.[44] בדבריו יש תובנות כלליות על קריב האיש וקריב המחבר התורני ולא רק על הספר החשוב כאמור, כשלעצמו:[45]

הספר שבעת עמודי התנ"ך אינו מסוג ספרי המחקר של המקרא, אבל מכמה בחינות הוא עולה עליהם. יש בו מזיגה של שלושה דברים שאינם נקנים על ידי אותיות מחכימות בלבד אלא הם סגולה לאדם. יש כאן אומנות, הבעה אומנותית, חדירה לאומנות הסיפור וההבעה של המקרא. יש כאן הגות, ואחרון אחרון הרגשה.

ומה המיוחד בספר?

יש בספר הזה... דברים שברצוני לעמוד עליהם... יש בו תפיסה של אמיתות כוללת ובצורה וירטואוזית. וירטואוז הוא בדרך כלל אדם שאולי מתאמץ הרבה אבל אין מרגישים במאמץ שלו. אתה שומע בדרך בהירה קלה ונאה אמיתות גדולה של המקרא, שהוא בחינת יער שחוקרים רבים אינם רואים אותו מרוב העצים. כל ימי מהלך אני בין חכמי המקרא וביניהם חכמים וחוקרים גדולים באמת היורדים לשתין בעמל רב וחושפים הרבה פרטים עלומים, אבל פעמים אתה תוהה עד היכן חכם גדול זה שכל כך הרבה פרטים נהירים לו, כל כך הרבה חידושים נתחדשו לו אינו תופס את כוללות הדברים, את האמת הכוללת העולה מן המקרא. דבר זה אתה שומע בספרו של קריב פה ושם בצורה נמרצת ביותר.[46]

43 שנה בשנה תשל"ב עמוד 343.

44 הם מובאים שלא לפי סדרם במאמר, לפי העניין.

45 כדאי לציין שישנה משמעות חשובה, לכך שכותב המאמר הוא אדם ירא שמיים, המצוי גם בעולמות שמחוץ לבית המדרש, מה שמאפשר לו לראות את קריב באור נכון. הערה זו מעוררת שאלה, כיצד יש להתייחס למאמרה המקיף של עליזה שנהר (סיני פ') על הספר מסוד חכמים, מאמר שנכתב מתוך הערכה וכבוד לקריב ואכמ"ל.

46 ואחר כך הוסיף: "ובכן היצירה של קריב יש בה לא רק הגות עמוקה, היא מעוררת מחשבה. אתה

הוא מביא דוגמא משמעותית:

> אני ממליץ מאוד בפניכם הקוראים כאשר תתחילו לקרוא את הספר הזה תתחילו במאמר 'המוסר התנכ"י'. רק לפני ימים מספר אמר אחד גדול שהוא למד את ספר ירמיהו ולא מצא בו תרי"ג מצוות הוא מצא שם רק מוסר נבואי, אין לך קליעה הרחק מן המטרה כמו פליטת פה כגון זו. קראו את המאמר של קריב על המוסר התנכ"י ותשמעו מה שהוא אומר. אולם אין מוסר תנכי המיוחד לנביאים, המוסר - מקום משכנו בתוך הגדרים פנימה הלא הם גדרי מצוות לא תעשה ומצוות עשה שפרשה התורה על כל תחומי היחסים שבין אדם לאדם. הוא מסביר אח"כ שהמוסר הנבואי הוא המשך של מצוות התורה, הוא התרעה על אי קיום מצוות התורה... מתוך ספרי הנביאים בלבד אי אפשר לבנות את המוסר התנכ"י. וכאן הוא אומר דבר חשוב מאוד. אכן המושג "מוסר הנביאים" לא ממקור ישראל מוצאו אלא נסחף אלינו מן החוץ וטעם זר בו.

נושא זו, כידוע עמד במוקד שיג ושיח משמעותי בתקופת פעולתו של קריב, ונגיעתו בו, על מנת לישר הדורים, בעלת משמעות גדולה היא.[47]

מתעורר למקרא הדברים בין אם אתה מסכים להם ובין אם לאו".

47 נושא נוסף עליו עומד פרופ' אליצור: "גם בעצם הענין הזה של שבעת עמודי התנ"ך עשה מכובדנו הסופר פה דבר נועז. הוא נכנס לחברה טובה מאוד, אבל קצת מסוכנת. הוא ניסה למצות את עמודי התנ"ך... בא הסופר בן ימינו והעז להיכנס לחבורה הנכבדה הזאת ולקבוע שבעה עמודי התנ"ך. עלי להודות שהוא עמד בניסיון זה בכבוד". והוא מפרט: "אותם שבעה עמודים שקבע, שהם מציאות אלוקים, בורא עולם ומנהיגו, בריאת האדם בצלם אלוקים, השגחה עליונה על מעשיהם של בני אדם, אשר מושכים אחריהם שכר ועונש, תקנת הנופל אם יחיד ואם ציבור - והיא תשובה, התגלות דבר אלוקים ורצונו בעולם האדם, בחירת ישראל למען יגשים את רצון אלוקים ויורה אותו לעמי העולם אחרית הימים אשר בה יגיעו בני אדם למחוז חפצם האלוקי זה ניסוח קולע וניסוח טוב. יש לו מעלה על פני כמה חכמים שניסו את כוחם בזה שהוא גם סופר והניסוח שלו אמנותי". אך גם מעיר: "ואף על פי כן באחד העמודים מן השבעה הייתי מוסיף חצי כותרת. כאשר מכובדנו הסופר אומר בחירת ישראל למען יגשים את רצון האלוקים ויורה אותו לעמי עולם, פה חסר משהו שבימינו הוא דווקא חשוב השם בחר לא רק בישראל הוא בחר גם בארץ ישראל, וזה עניין אורגני וזה חשוב מאוד בדורנו, מפני שרבים מחזיקים בעניין הזה של השליחות האוניברסאלית של ישראל, והם אומרים שבשביל השליחות האוניברסאלית לא צריך דווקא להיות בארץ קטנה באסיה הקטנה במזרח התיכון המסוער אתה יכול אולי למלא את השליחות יותר טוב ויותר יפה דווקא באמריקה... השליחות האוניברסאלית מתמלאת רק על ידי העם הנבחר שנמצא בארץ הבחירה".

במספר מקומות במאמרו דן פרופ׳ אליצור ביחסו של קריב למחקר:

> ובסוגריים נוסיף, אעפ״י שמכובדנו הסופר איננו כפי הנראה ממעריצי המחקר יש בספרו גם קצת מחקר. בכל תחומי העיון האנושי מחשבה חקר מדע מהלכים יש לאמונה ולדעה, לגישתו של האדם ההוגה. רק הכוכבים הם קרים ואובייקטיביים לגבי הנעשה בעולם זה... יש ליהדות ולמורשת ישראל או מעריצים או שונאים. למה נקרא שמו סיני שמשם ירדה שנאה לעולם. כל ימי אני מתהלך בין חוקרי היהדות, ואינני מאמין שיש בחוקרים אלה מה שקוראים אובייקטיביים. ישנם בעלי גישה חיובית וישנם בעלי גישה שלילית.

ומכאן לקריב:

> וזכה המחבר שלנו בספר הזה. לחשוף את האור של המקרא בדרך שלו, לא בדרך של חקר קדמוניות נדמה אפילו שהוא מזלזל קצת בחכמת חרסים. הוא חושף את האור של המקרא הזרוע על התקופה שלנו. יותר קל לחקור חרסים וארכיאולוגיה וריאליה עתיקה והיסטוריה עתיקה מאשר לנסות לאסוף את האור של המקרא ולהזריח אותו על המציאות שלנו... מחבר שבעת עמודי התנ״ך לא נידרדר הוא מזריח את אור המקרא על המציאות שלנו, ורצף הדברים אל המקרא ואל אמיתת המקרא, מורגש. הוא אינו ניתק, אינו נופל מעל החבל אינו מרפה מן המקרא. אתה מרגיש בכל הדרך שבה הוא מהלך גם את הלקח האקטואלי, אבל אתה מרגיש שהדברים יונקים מאמיתת המקרא.

ובהמשך שב לעסוק ביחסו של קריב למחקר:

> אמרתי שאף על פי שמכובדנו הסופר מזלזל קצת במחקר, הוא מנסה כוחו גם בו. המאמר האחרון שלו על המקרא המפרש את עצמו הוא מחקר שבו כיוון, פה ושם, לדעתם של גדולים וטובים במחקר. יש מקומות שניתן לבעל הדין לחלוק עליו כרגיל במחקר, ויש בו עוד דברים שעליהם אפשר להרחיב את הדיבור. על כל פנים גם פה יש דבר מעניין. הוא ניגש אל ספר התנ״ך פתח אותו אמר דבר ש״כבר יש לו שבע קומות״ שאחרים עמלו וטרחו לבנותם - והנה קלע למסקנות של מחקר. אבל כפי שאמרתי, יש פה גם מקום לבעל הדין לחלוק, מפני שהמחקר הוא, לאחר ככלות הכול רק מחקר. מכל מקום זהו ספר טוב, מעניין, ספר חיובי, והוא כתוב ברוח של אהבת עולם.

נקודה זו, דומה שהיא משמעותית מאוד בהבנת דרכו של קריב. תחילתו בבית המדרש, ועל אף שעבר במחוזות אחרים שב הביתה במובנים רבים. מהתהליך שעבר לקח שפה התואמת גם למי שאינו בית המדרש, ואף פיתח סגנון, היכול להתאים גם עם מי

שבפנים ואף עם מי שבחוץ. היותו מחוץ לסביבה בה גדל, יצרה אצלו גם שימת לב לנקודות המטרידות גם את מי שאין מקומו בבית המדרש. לכן, יש בדבריו צדדים המזכירים מחקר, אולם הוא לא שייך לעולם זה, ואף, כדברי אליצור "מזלזל קצת". פרופ' אליצור מתאר את היופי בכך:

> פעמים, וזה דבר מפליא, אנשי מדע טורחים ועמלים עושים לילות כימים ומפשפשים במאות ספרים כדי למצוא ולמצות את הדברים, ולבסוף מגיעים אל המסקנה הנכונה או אינם מגיעים אליה. והנה בא אדם בעל השראה. סופר - יכול להיות שגם הוא עושה לילות כימים, ובלי ערימת הספרים ובלי ההר הגדול, מגיע עד תכלית דבר.
> יכולתו של קריב לתת מענה גם למי שלא אמון על שפת בית המדרש, ואף להעמידו על מקומו, כנזכר לעיל בענין מוסר הנביאים, מייחדת אותו, והופכת אותו לבעל תפקיד משמעותי בהפצת תורה ויראת שמים.

מסיים פרופ' אליצור ואומר:

> שבח גדול בפי קדמונינו כאשר אמרו שמישהו עשה אוזניים לתורה. אברהם קריב עשה אוזניים לתורה, וכפי שהבטיח בראשית דבריו בספר, הוא עשה אוזניים יהודיות לתורה וזה שבח גדול שבעתים.

7. טעימה מתורתו שאינה בספרים

לסיום חלק זה, נביא מעט דברים של קריב שאינם מצויים בספריו התורניים, ויש בהם כדי להטעימנו מהאיש ושיחו:[48]

> לא אדבר על תפיסת הזמן אצל חז"ל מבחינה פילוסופית, אלא אעסוק יותר בתפיסת ההתרחשות בזמן, כלומר, במלים פשוטות - תפיסת ההיסטוריה אצל חז"ל. ויש לדעת שתפיסת חז"ל היא התפיסה הקלאסית בישראל. חז"ל הם עמוד ביהדות, כי המקרא נתקבל בישראל, כפי שהוא ניתן, בכור חז"ל, ודעתם של חז"ל מוסמכת גם אצל הדורות שלאחריהם. ובכן, מה שאנחנו מוצאים אצלם זו הקלאסיקה של היהדות.

מילים יפות ובהירות המעמידות את היחס הנכון לחז"ל, בשפה ברורה ונעימה.

והוא נכנס לעומקה של סוגיה מקיפה:

> ידועות הבעיות המרכזיות בהיסטוריה, שהמחשבה החדשה עוסקת בהן: היש

48 מבוע ב' תשכ"ה עמוד 129.

חוקיות בהיסטוריה או ההיסטוריה היא שלשלת של אירועים מקריים, אירועים שאינם בנויים על חוקיות מסוימת... מהי תפיסת היהדות בכל העניינים האלה?

לא נוכל להביא את כל דבריו, אלא מעט מהם:

קודם כל יש להבין הנחת יסוד של תפיסת חז"ל ותפיסת היהדות בכלל, דהיינו, שההיסטוריה אינה זירה בין אדם לאדם ובין עם לעם, אלא היא זירה בין אלוקים לאדם. כלומר, אין זאת אומרת שאין התנגשויות בין עמים ובין אדם לאדם, אבל התנגשויות אלה נוגעות גם ליחסי אלוקים ואדם, שהרי אין דבר בעולם האדם שיוצא מתחום היחסים האלה - יחסים בין מעלה לבין האדם. זהו בניין-אב; זהו יסוד של כל מה שניתן להגיד על ההיסטוריה. ביחסים אלה יש שני צדדים. אנחנו מדברים על יחס, וכל יחס הוא הדדי. אבל הדדיות זו אינה שווה, כי האדם, בעל הבחירה, חופשי ביחסו כלפי מעלה, כלפי שמיים; ואילו היחס האלוקי אל האדם הוא תוצאה מיחסו של האדם כלפי אלוקים. אם-כן, יש כאן צדדים בלתי שווים: לאדם ניתנה הבחירה ויש תוצאות לבחירה זאת.

לפי זה, ההתרחשות הגדולה שאנחנו רואים בהיסטוריה מורכבת משני יסודות: מהדרך שאיווה לו האדם על-ידי הבחירה ומהתשובה של מעלה לבחירתו של אדם.

זאת היא החוקיות היסודית בהיסטוריה. במילים פשוטות, זהו שכר ועונש, כלומר - סיבתיות; אבל לא סיבתיות מכנית, שבה חוליה אחת נובעת מקודמתה, אלא סיבתיות שיש בה חוקיות אלוקית. המסקנה הראשונה היא שאין מקרה בהיסטוריה; ולא רק בהיסטוריה, בתחום הגדול של יחסי עמים, אלא גם בחייו של אדם יחיד אין מקרה.[49]

ובהמשך:

על-כל-פנים, אנחנו מבחינים במהלך ההיסטוריה בשני דברים: דברים שנקבעו מראש, מקדם, והאנושות לא יכלה לשנותם, ודברים שהם פרי מהלך ההיסטוריה

49 דוגמא לדבר: ""בלילה ההוא נדדה שנת המלך אחשורוש". תוך ההתרחשות הגדולה שבין המן למרדכי, קרה מקרה שנדדה שנתו של אחשורוש. לכאורה, מתוך מה שאנחנו קוראים במגילה זה עשוי להתקבל כמקרה, שנתו יכלה לנדוד ויכלה שלא לנדוד. אבל הכתוב אומר שזה קרה מפני שזה צריך היה לקרות. אם כן, התנ"ך מלמד אותנו במקרים האלה, שהוא מספר עליהם, שאין מקרה. אליעזר עומד ליד הבאר ומתפלל הקרה נא לפני", עשה לי את המקרה; פירוש הדבר שהמקרה איננו. אם כן, כלל גדול הוא, שמקרה אינו קיים. הדבר נובע מההשקפה היסודית על ההתרחשות בעולם האדם: ההתרחשות היא פרי-רצונו ובחירתו של האדם או פרי התשובה של מעלה אל האדם. גורם שלישי אינו יכול להיות, אם אנחנו רואים את המקרה כבא מלמעלה".

עצמה. אבל חז"ל אומרים שהקב"ה הראה לאדם הראשון דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו, וכו' (סנהדרין לח, ב), ופירוש הדבר שהדברים היו ידועים מראש; האם אנחנו צריכים להבין שזה שייך לעצם התכנית האלוקית, דהיינו, שבדור זה יהיה החת"ם סופר ובדור אחר החזון איש, וכו'? שם יש אפילו נוסח אחד שלפיו הראה לו גם דור דור ופושעיו. אם-כן, שוב אנחנו צריכים להגיד שהפושעים הם חלק מן התכנית המקורית של ההיסטוריה.

אנחנו רואים כאן דבר נפלא - יש דברים שלא הותוו מראש ומקדם, אבל קיימת ידיעת אלוקים עליהם. איך להבין את הדבר הזה? ובכן, מעניין שיש אצל חז"ל שני מיני ניסוח: יש "עלה במחשבה" יש "צפה הקב"ה", "צפה הקב"ה" שיהיה כך, שעתידין ישראל וכו'; ובכן, אין זה אותו הדבר. "עלה במחשבה" זו היא באמת התכנית העיקרית, אבל "צפה הקב"ה", פירוש הדבר, שזה פרי הבחירה האנושית, פרי ההשתלשלות ההיסטורית. אבל לגבי מעלה אין מציאות של זמן; אין אתמול ואין מחר, אין עבר ואין עתיד. עין של מעלה רואה את המאורעות כפי שהם משתלשלים, אבל הם משתלשלים מתוכם. זאת היא בעצם תשובה על ידיעה ובחירה. המאורעות משתלשלים מתוך עצמם, אבל "צפה הקב"ה"; עין של מעלה רואה את הדברים כאילו הם עתה, דהיינו קיימת נוכחות נצחית.

ובמאמר אחר הוא נותן לנו מבט על עולם האגדה שבו עסק בהרחבה גם בספרו מסוד חכמים, ובמקומות נוספים:

אין משמעו של דבר, שאנו פונים אל המקורות ולפנינו מתנוסס שם היכל השקפותיה של האגדה, החובקות אפסי עולם. חכמי האגדה לא השאירו לנו שיטה ערוכה בכללותיה ופרטותיה. אותם הדורות לא היו בנאי שיטות. דבריהם נתונים דרך כלל רסיסים רסיסים ועל דרך הפיזור המופלג. במקורות לא נזקק שום חכם לסידורה של האגדה, דבר שעשה ר' יהודה הנשיא בחומר ההלכה. האגדה לא זכתה למשנה שלה. המאמרים הקצרים של דברי האגדה פזורים ומפוזרים ברחבי התלמודים השניים והמדרשים הרבים ועניין בשאינו עניינו מעורבים יחד, כצמחי שדה הללו שלפופים אלה באלה. עם זאת כמעט אין לך בעיה שלא ניתנה עליה תשובתם של החכמים באחד המאמרים. וכשמצרפים מאמר למאמר ממקומות פיזורם וחודרים לעומקם, או-אז מתגלית לפנינו שיטה מקיפה, שפרטים שבה נובעות מתוך כללים שבה, וכל מאמר הריהו לבינה שמקומה מסויים בבנין הכולל. אמנם, כדרך שנחלקו החכמים בדברי הלכה כן נחלקו גם בעניינים שונים שבאגדה, וניתן להבחין בה כמה זרמי מחשבה, אך אלה אינם אלא גוונים בתוך מערכת רוחנית אחת, שהיא השקפת-עולם והרגשת-עולם של היהדות.

בשולי הדברים, יש להעיר, אמנם דבקותו של קריב באמונה ובתורה, מרשימות ומעוררות השראה כמפורט לעיל, ועל כן הוא זכה להערכה ודבריו מצוטטים על ידי תלמידי חכמים,[50] אולם אין זה אומר שכל דבריו, הם כדברי מי שהוא בן בית המדרש באופן מלא, כך שההערכה אליו, לא אומרת בהכרח שתהיה הסכמה לכל מה שכתב. במילים אחרות, ביקורת או מחלוקת סביב נקודה כלשהי, יכולה להיות כמובן, גם בתוך בית המדרש, אולם ישנן ביקורות שיש בהן יותר מכך.[51]

נביא מספר דוגמאות להערות, שיש בהן הד לנקודה זו.

במאמרו על נדב ואביהוא[52] כתב עמוס חכם:

> בדורנו קם הסופר אברהם קריב ובספרו שבעת עמודי התנ"ך שיווה לנדב ואביהוא דמות שלילית של כוהנים רמאים... יש לומר שקריב הפריז על המידה וזאת גם בהתחשב בחירות שיש לדרשן לדרוש את הכתובים כרצונו. קשה למצוא אסמכתא לדמות כזאת של נדב ואביהוא אפילו בדברים הקשים ביותר שהטיחו חז"ל כנגדם. אפילו דמותם של נדב ואביהוא כנוטים לדעת הצדוקים או לדעת המינים אינה כה שפלה כדמותו של כהן השקר כפי שעולה מדבריו של קריב. בתודעת העם הוכרעה דמותם של נדב ואביהוא לכף זכות...

בספר פרקים במשנתו של המהר"ל[53] (עמוד פה) חולק על תפיסתו של קריב אודות הקשר בין המהר"ל לתורת הקבלה:

> וכשם שברור לנו בלי שום ספק כי אחד היה ישעיהו אף על פי שישנם הבדלי סגנון בין חלקו הראשון לחלקו השני של הספר כך ממש הם הדברים בנוגע לבעלי הקבלה והמחשבה בישראל. אמנם ודאי כי ישנן דרגות שונות בתפיסה ובהשגת סודותיה של החכמה הרזית הפנימית וישנם גם פה ושם חילוקי דעות במחשבה כבהלכה ופשוט הוא כי סגנון כתיבתם וביטויי משליהם שונים הם זה מזה וכן ברור הוא כי ההדגשה והניסוח של כל אחד ואחד מהם בדורו ובזמנו היו שונים זה

50 דוגמא לדבר, כתב הרב דב יפה מכפר חסידים (הוועדים במוצ"ש עמוד כ"ג): "הסופר אברהם קריב כתב... ש'עם עולם' ו'ספר עולם' הולכים יחד בנתיב הזמנים, ורק הם נותרו מכל העמים". הרב יואל שוורץ (עניני התקופה עמוד 22): "... כבר היו דברים מעולם חזקיה מלך יהודה שהיה ראוי להיות המשיח הפסיד כי לא אמר שירה על הנס. לפי אברהם קריב הכוונה שלא הבין את גודל השעה וחשב שזו גאולה לשעתה ולא הבין שזו שעה של אפשרות גמר התיקון ולכן לא פעל כראוי לשעה כזו".

51 וראה עוד לעיל הערה 1.

52 מעינות יא עמוד 134.

53 הרב חיים פרדס עמוד פה.

> מזה. ולכן דוחים אנו לחלוטין את דברי הסופר אברהם קריב ז"ל במבואו לכתבי מהר"ל הוצאת מוסד הרב קוק עמוד י"ג בנוגע לשייכותו של המהר"ל לתורת הקבלה. מלאכה נאה ומשובחת עשה שם קריב, אך נדמה לעתים כי הוא זר במקצת לעומק המחשבה של תורת המהר"ל ולכן יצאו לעתים מתחת ידו דברים שמוטב היה להם אלמלא נכתבו.

ודוגמא שלישית, נקודתית יותר מקובץ "ממעין מחולה"[54] העוסקת ביחס להלכה:

> בעניין זה כותב אברהם קריב ששמשון ניצח את האריה אך נכשל בדבש שכן הצליח להכריע את האריה החי אך נכשל בכך שאכל את הדבש הטמא שבתוכו. מתוך המקורות ההלכתיים לא ברורה קביעתו ההלכתית של אברהם קריב.

ד. סיכום

שני פנים לעיסוק בדמותו והגותו של אברהם קריב. האחד - מעקב אחר השלבים השונים בחייו שהיו בהם תהפוכות, התרחקות מהשורשים וחזרה אליהם. בתהליך זה יש לשים לב לאופי חזרתו מן המרחק, שמשתלבת עם בית גידולו בילדותו, אך מאידך מתאפיינת גם בהתרחבות למחוזות ולתחומים אחרים וחיבורם לערכיו הבסיסיים. כל זאת נעשה תוך מסירות וסלילת דרך השונה מן הסביבה בה פעל. פן שני הוא ראיית קורות חייו והגותו כבבואה לדבר רחב יותר, לסערות שעברו על עם ישראל בדורות האחרונים ולאפשרות למצוא בהם דרך ונתיב המוביל קדימה קרובים ורחוקים. יחד עם זאת, ישנה חשיבות בהתוודעות לסגנון כתיבתו היוצק ישן בכלי חדש, דבר המאפשר גם למי שלא גדל על ברכי התורה להתחבר אליה, ומאידך מעשיר אף את הקרובים אליה.

54 גליון 5 עמוד 233.